

Technická univerzita v Liberci

FAKULTA PŘÍRODOVĚDNĚ-HUMANITNÍ A PEDAGOGICKÁ

Katedra: Filosofie

Studijní program: Specializace v pedagogice

Studijní obor: Dějepis – Humanitní studia

PROBLÉM TRESTU A DOHLEDU

PROBLEM OF PUNISHMENT AND CONTROL

Bakalářská práce: 11–FP–KFL–106

Autor:

Anna NOVÁKOVÁ

Podpis:

Vedoucí práce: PhDr. Jana Šturzová, PhD.

Počet

stran	Grafů	obrázků	tabulek	pramenů	příloh
56	0	2	0	17	0

V Liberci dne: 24. 6. 2011

TECHNICKÁ UNIVERZITA V LIBERCI
FAKULTA PŘÍRODOVĚDNĚ-HUMANITNÍ A PEDAGOGICKÁ

Katedra filosofie

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(pro bakalářský studijní program)

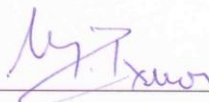
pro (kandidát): Anna Nováková
adresa: Valdštejnská 256/27, Liberec
studijní obor (kombinace): Specializace v pedagogice (Dj-Hu)
Název BP: **Problém trestu a dohledu**
Název BP v angličtině: **Problem of punishment and control**
Vedoucí práce: PhDr. David Krámský, Ph.D.
Konzultant:
Termín odevzdání: 23. dubna 2011

Poznámka: Podmínky pro zadání práce jsou k nahlédnutí na katedrách. Katedry rovněž formulují podrobnosti zadání. Zásady pro zpracování BP jsou k dispozici ve dvou verzích (stručné, resp. metodické pokyny) na katedrách a na Děkanátě Fakulty přírodovědně-humanitní a pedagogické TU v Liberci.

V Liberci dne 8. dubna 2010

děkan

vedoucí katedry

Převzal (kandidát): ANNA NOVÁKOVÁ

Datum: 14.6.2010

Podpis:

Název BP: PROBLÉM TRESTU A DOHLEDU

Vedoucí práce: PhDr. David Krámský, Ph.D.

Cíl: Práce se bude zabývat kulturně-historickými východisky artikulace pojmu moc a trest. Zvláště pak bude přihlížet k filosofickým reflexím Michela Foucalta.

Požadavky: Shromáždění a prostudování primární a sekundární literatury k dané problematice.

Metody: Analýza dostupné literatury, interpretace a komparace.

Literatura: FOUCAULT, Michel. Dohlížet a trestat. Praha: Dauphin, 2000. 427 s. ISBN 80-86019-96-9.
MONESTIER, Martin. Historie trestu smrti: dějiny a techniky hrdečního trestu od počátků po současnost. 1. vyd. Praha: Rybka Publishers, 1998. 405 s. ISBN 80-86182-05-3.
WALLER, Martin. Absolutní trest. 1. vyd. Ostrava: Domino, 2006. 407 s. ISBN 80-7303-310-0.
ČERNÍKOVÁ, Vlastislava. Základy penologie pro policisty. 1. vyd. Praha: Policejní akademie České republiky, 2007. 148 s. ISBN 80-7251-104-1.
ŠINDELÁŘ, Vladimír. Cesta na popraviště. 1. vyd. Praha: Baronet, 1997. 291 s. ISBN 80-7214-045-0.

Čestné prohlášení

Název práce: Problém trestu a dohledu
Jméno a příjmení autora: Anna Nováková
Osobní číslo: P07001062

Byla jsem seznámena s tím, že na mou bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon), ve znění pozdějších předpisů, zejména § 60 – školní dílo.

Prohlašuji, že má bakalářská práce je ve smyslu autorského zákona výhradně mým autorským dílem.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci (TUL) nezasahuje do mých autorských práv užitím mé bakalářské práce pro vnitřní potřebu TUL.

Užiji-li bakalářskou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědoma povinnosti informovat o této skutečnosti TUL; v tomto případě má TUL právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím bakalářské práce a konzultantem.

Prohlašuji, že jsem do informačního systému STAG vložila elektronickou verzi mé bakalářské práce, která je identická s tištěnou verzí předkládanou k obhajobě a uvedla jsem všechny systémem požadované informace pravdivě.

V Liberci dne: 24. 6. 2011

Anna Nováková

Poděkování

Především bych ráda poděkovala své vedoucí bakalářské práce PhDr. Janě Šturzové, PhD., za odborné vedení, podporu a podnětné rady, které přispěly k realizaci a úspěšnému dokončení práce. Dále bych chtěla poděkovat všem, kteří mi byli nápomocni a obohatili mě svými poznatky při vypracování této práce. Velký dík patří i PhDr. Davidu Krámskému, PhD., který mi poskytl řadu zajímavých materiálů a důležitých informací.

ANOTACE

Bakalářská práce pojednává o analýze moci, trestu a dohledu ve společnosti. Zaměřuje se na koncepci trestu, kterou lze rozdělit na dvě roviny. Jedna se zaměřuje na tělesnou stránku, kterou je možné jako nežádoucí prvek odstranit ze společnosti, v druhé je podstatou trestu, že jedince začleníme zpět pomocí disciplíny, kdy se působí na jeho duši, a on sám se tak stane součástí kontrolního systému. Práce je dále dělena na dvě části. V první jsou nastíněna teoretická východiska chápání trestu a dohledu. Druhá část se věnuje současné reflexi trestání z hlediska penologie. Cílem práce je ukázat na taktiky moci, jak udržovala ve společnosti jedince v podřízenosti v průběhu historie až po současnou koncepci trestu.

Klíčová slova

moc, dohled, trest, penologie, vězení, disciplína

ANNOTATION

This Bachelor thesis deals with the analysis of authority, punishment and control in society. It focuses on conception of punishment, which can be divided into two levels. One of them is focusing on physical aspects, which can be lever out of society as an undesirable element, the other has its essence in reincorporation into the society with the help of discipline, when there is an influence on one's soul and so he becomes a part of a control system. The thesis is divided into two parts. In the first one the attention is drawn to the theoretical base of understanding the punishment and control. The second part follows current reflection of punishment in light of penology. The aim of the thesis is to show the policy of the power and how it kept the individual in submission throughout history and until nowadays.

Key words

Authority, control, punishment, penology, prison, discipline

Obsah

Úvod	8
1 Teoretická východiska chápání trestu a dohledu	10
1.1 Tělesný trest	11
1.1.1 Role panovníka	13
1.1.2 Role lidu	15
1.1.3 Manifestace moci	17
1.2 Změna cíle	18
1.2.1 Prevence	20
1.2.2 Disciplína	22
1.2.3 Výcvik	26
1.3 Všudypřítomný dohled	28
1.3.1 Vězení	31
1.3.2 Principy nápravy	33
2 Současná reflexe trestání z hlediska penologie	36
2.1 Pojem penologie	36
2.2 Penologie a některé další vědy	38
2.3 Funkce a cíle trestu	42
2.3.1 Teorie trestů	42
2.4 Mezinárodní pravidla pro současný trestní systém	44
2.5 Trest odnětí svobody	45
2.5.1 Práva a povinnosti	48
2.5.2 Programy zacházení	49
2.6 Polidštěný trest	50
Závěr	52
Použité zdroje	54

Úvod

Ve všech společnostech fungují promyšlené strategie k ochraně před možným nebezpečím. Jedná se především o strategie trestu, pomocí nichž si zajišťují své přežití. V průběhu času docházelo k proměně těchto strategií až do současné podoby, kdy se o výkon trestu zajímá speciální věda – penologie. Moc je tím, co napomáhá udržovat poslušné lidi ve společnosti a funguje jako určitá strategie. A to buď působící skrze panovníka jako moc nad těly poddaných, anebo se jedná o moc, působící pomocí disciplinace jedinců. Tělo je touto mocí zcela pohlceno, je vnořeno do politické ekonomie moci.

Téma své bakalářské práce jsem zvolila na základě mého zájmu o práci na soudě. Jsem si vědoma, že se naskýtají různé způsoby, jak se dívat na problematiku trestu a dohledu. Jinak se na daný problém dívá filosofie, odlišný úhel pohledu má sociologie a jiný psychologie. Mým studijním oborem je také historie, z tohoto důvodu a s přihlédnutím k základní literatuře jsem zvolila filosoficko-historickou analýzu, která je prezentována Michelelem Foucaultem jako jednou z význačných autorit z této oblasti studia. Cílem mé práce je sledovat jeho analýzu moci, potažmo trestu a dohledu, a poukázat na taktiky moci, pomocí kterých si společnost udržovala jedince v poslušnosti až po současnou koncepci trestu z hlediska penologie.

První část práce je zaměřena na teoretická východiska chápání trestu a dohledu, kde blíže seznámím čtenáře s myšlením Michela Foucaulta, zaměřím se především na tělesný trest, který byl jednou ze strategií, pomocí níž panovníci udržovali poslušnost ve společnosti. Svoji pozornost obrátím k roli panovníka a lidu v procesu tělesného trýznění pachatele, v jehož rámci byla okázale manifestována moc. V této části věnuji také pozornost důležitému bodu, a to sice změně cíle trestních represí, kdy mučení a znetváření těla bylo nahrazeno působením na duši zločince, pomocí níž se usilovalo o jeho nápravu a opětovné začlenění do společnosti. Čtenáře uvedu blíže do nové strategie, jíž moc užívá k udržení poslušných jedinců. Velmi důležitá je disciplína, která cvičí poslušná těla a je protkána napříč celou společností. Nacházíme ji ve školách, nemocnicích, armádách, dílnách a především věznicích, kde je využita v maximalizované podobě. Zaměřím se také na

velmi důležitý prvek „Panoptismu“, který napomáhá k ekonomičtější distribuci moci ve společnosti a velmi znatelně usnadňuje dohled.

V druhé části práce se věnuji současné reflexi trestání z pohledu vědní disciplíny, která se ustanovila jako věda o trestu a zacházení s pachateli. Přibližuji a vysvětluji zde pojem penologie a její vztah k některým dalším vědám. Seznámím čtenáře s funkcí a cílem trestu, který je v současné době zaměřen především na převýchovu pachatele trestného činu a ochranu společnosti před delikventy.

1 Teoretická východiska chápání trestu a dohledu

Pohledy na trestání se mění v průběhu historie a předpokládají určitou formu racionality. Jedná se o to, jakým způsobem budeme vnímat jedince ve společnosti jako ohrožující element. Michel Foucault se ve svých dílech primárně zabývá analýzou moci. Ukazuje na taktiky, jak zacházet s nežádoucími prvky. V knize „Dohlížet a trestat“ předkládá své pohledy na trestání. Jedna rovina odstranění zločince ze společnosti se zaměřuje na tělo, které se může zlikvidovat. Podobně jako byl malomocný člověk vylučován ze společnosti, tak i trest má tento charakter. Na druhou stranu Foucault říká, že jedince trestáme tak, že jej začleníme disciplinovaným způsobem, stane se součástí kontrolního systému, který „vládne“ nad společností. Koncepci trestu a dohledu lze tedy v podstatě rozdělit na dvě úrovně. Jedna taktika se zaměřuje na tělesnou stránku. Podstatou druhé taktiky je, aby se jedinec trestal sám, pomocí disciplíny, která mu znovu vštěpuje princip řádu. Díky tomuto postupu se cíleně působí se na jeho duši.

V každé společnosti fungují k ochraně před potenciálním ohrožením určitým způsobem promyšlené strategie. Konkrétně jde o strategie trestu, jež mají za úkol chránit společnost před nebezpečím, v čemž spočívá jejich primární cíl. Čím je strategie účinnější, tím je lepší pro společnost. V historickém kontextu se tyto strategie měnily. „*Ve struktuře epistémy lze nalézt určitá formální schémata pravidel, podle nichž je možné ke každé době přiřadit určitý převládající model racionality, který formováním výrazně působí na lidské vědění.*“¹ Přičemž epistémou ve své knize „O povaze humanitních věd“ myslí David Krámský jakousi před-vrstvu racionálního vědění. V průběhu historie jsme svědky nejrozumnějších tělesných trestů, galejí, mučení a dalších modalit represí. Během 18. století však nastala změna cíle, došlo k přeuspořádání ekonomie trestání, kdy již nešlo o trpící tělo jako objekt vynuceného pokání, ale účelem naopak byla náprava duše.² V rámci této koncepce se ustanovila disciplína, která měla pomáhat jedince začlenit zpět do společnosti.

¹ KRÁMSKÝ, David. *O povaze humanitních věd: k etickým a metodologickým východiskům humanitně vědního poznávání*. 1. vyd. Liberec: Bor, 2008. s. 38-39. ISBN 978-80-86807-75-1.

² FOUCAULT, Michel. *Dohlížet a trestat: kniha o zrodu vězení*. 10. sv. Praha: Dauphin, 2000. s. 49. ISBN 80-86019-96-9.

Mluvíme zde o trestních systémech jakožto sociálních fenoménech. Tyto systémy vždy byly a jsou umisťovány do politické ekonomie moci³, jejíž součástí a cílem je tělo. Dle Michela Foucaulta je tělo vnořeno do politického pole. Vztahy moci na něj bezprostředně působí, zmocňují se ho, označují ho, cvičí ho, střeží ho, nutí ho pracovat, podřizují ho různým ceremoniím a vyžadují od něj, aby se vykazovalo jistými znaky. Formuje se vědění, ve kterém jde o ovládání sil těla, nikoliv o popis jeho biologického fungování. O takto pojaté vědění se následně opírají instituce a využívají ho k uplatňování moci nad jedincem. Nejedná se o moc, náležející výhradně privilegovaným vrstvám. Moc nad tělem, ve smyslu, v němž hovoří o moci Michel Foucault, funguje jako strategie, pomocí níž se udržují poslušní jedinci ve společnosti⁴, a to buď ve smyslu demonstrování moci panovníka nad tělem mučeného zločince nebo pomocí disciplinace jedinců. Jedná se o tělo, které je pohlcováno vztahem moci a vědění. Takové tělo jako předmět vědění je podřizováno dohledu.

1.1 Tělesný trest

Mučené, rozčtvrcené, amputované, pranýřované, bičované či jinak znetvořené nebo poznamenané tělo, bylo hlavním cílem trestních represí. Jednalo se o vykonávání nejdrastičtějších trestů, kdy z popravistiště doslova vyzařovala hrůza, která vrhala stín hanby na popravovaného. „*Trest smrti se řídí politickými, náboženskými, finančními a jinými úvahami a zvyklostmi, ale v celé historii je pro něj příznačné neustálé hledání, ba možno říci pátrání po co nejstrašnějších, nejodpudivějších a nejkrutějších postupech, jaké si lidská představivost dokáže vybavit. Cíl je jediný: exemplárnost trestu, jehož smyslem je odstrašit každého, kdo by chtěl přestoupit přijatá pravidla a ustálený řád.*“⁵ Účelem mučení bylo vystavení těla ponížení a bolesti, která je úměrně vypočítána dle zločinu, jež byl proveden.

³ FOUCAULT, Michel. *Myšlení vnějšku*. Praha: Herrmann & synové, 1996. s. 197. ISBN neuvedeno.

⁴ DELEUZE, Gilles. *Foucault*. Praha: Herrmann & synové, 1996. s. 41. ISBN neuvedeno.

⁵ MONESTIER, Martin. *Historie trestu smrti: dějiny a techniky hrdelního trestu od počátků po současnost*. 1. vyd. Praha: Rybka Publishers: Knižní klub, 1998. s. 14. ISBN 80-86182-05-3.

Mučení tedy není svévolné provádění sadistických praktik mistra popravčího. Naopak hovoříme o přesně propočítaných úkonech. Aby toto jednání plnilo funkci trestu, má svá pravidla, ba co víc, je technikou. Michel Foucault nám ve své knize „Dohlížet a trestat“ předkládá tři kritéria, kterými se musí mučení řídit: Musí se vytvořit jistá míra utrpení, která se dá buď odhadovat, anebo určitým způsobem měřit a v neposlední řadě také stupňovat. Díky takto propočítaným okamžikům utrpení se smrt stává eskalovanou verzí mučení, nejedná se pouze o usmrcení zločince.⁶ V historii vzniklo mnoho technik, jež umožňovaly udržet mučeného provinilce vagonii po co nejdelší možnou dobu – rozčtvrcení a roztrhání, rozdrásání, lámání kolem aj. Záleželo mimo jiné také na tom, jak se daná technika měla provést. Například u lámání kolem byla smrt mnohem drastičtější, začínalo-li se od spodní části těla. Lámání od horní poloviny těla bylo určitou formou milosti, protože odsouzený zemřel následkem zlomení vazů prakticky ihned na začátku poprav. Pro bližší představu je na následujícím obrázku uvedena poprava vpletením do kola.

Obrázek 1 – Poprava vpletením do kola⁷

⁶ FOUCAULT, Michel. *Dohlížet a trestat: kniha o zrodu vězení*. 10. sv. Praha: Dauphin, 2000. s. 69.

⁷ Zdroj obrázku: *lovecpokladu* [online]. [cit. 2011-05-04]. Dostupné z WWW: <<http://www.lovecpokladu.cz/home/muceni-ve-stredoveku-4091>>.

Smrt, způsobená mučením, je vlastně umění udržet „život“ v bolestech, způsobit největší možné hrůzy z umírání dříve, než člověk vydechne naposledy.⁸ Všechny tyto kruté praktiky tehdejší doby jsou promyšlené do sebemenších detailů. Jejich intenzita, kombinace a délka trvání se odvíjí od zločinu, jenž byl spáchán. Nemalou roli hraje v tomto procesu zbavování života také sociální postavení oběti, kdy protiprávní chování nižších vrstev obyvatelstva mohlo být potrestáno daleko přísnějšími tresty než prohřešky členů vyšších společenských tříd. Nic není ponecháno náhodě, vše je velmi pečlivě podrobeno ekonomii moci.

Tělesné trýznění je forma rituálu, který vykonává justice. Trest musí odsouzeného určitým způsobem poznamenat. Následkem zmíněného trestání zůstává na jeho těle nějaká viditelná stopa, která má za úkol zločin připomínat. Může se jednat o způsobení určité jizvy, cejchu či podívanou, kterou vytvoří ruka zákona, aby trestaného ponížila. V neposlední řadě se jedná o předvedení moci, jíž justice disponuje, jako jakési její vítězství. Křik a nářky obětí těchto sadistických praktik mají za úkol demonstrovat, jak je mocná. Manifestují sílu, kterou vládne a dává tak okázale najevo.⁹ S tím souvisí další posmrtné zneuctívání mrtvého těla usmrceného, které je i nadále destruováno anebo vystavováno na odiv veřejnosti. Nejednou se v lidské historii setkáváme s ulicemi „ozdobenými“ hlavami popravených zločinců. „*Těla oběšenců zde visela tak dlouho, dokud se nerozpadla nebo dokud nebylo třeba uvolnit místo pro jiného viselce...*“¹⁰ Účel těchto praktik spočíval v tom, aby si každý uvědomil, jak mocný je tento aparát a že odsouzenému nedá pokoje ani po jeho smrti, jelikož má nad ním neomezenou moc. Může a dovolí si ho pronásledovat i za hranice smrti.

1.1.1 Role panovníka

Zákon, jenž byl porušen při vykonání zločinu, je určitý všeobecně platný předpis v dané společnosti. Navíc je vyjádřením vůle samotného panovníka. Je-li proveden nějaký zločin,

⁸ FOUCAULT, Michel. *Dohlížet a trestat: kniha o zrodu vězení*. 10. sv. Praha: Dauphin, 2000. s. 69.

⁹ Tamtéž, s. 70.

¹⁰ ŠINDELÁŘ, Vladimír. *Cesta na popraviště*. 1. vyd. Praha: Baronet, 1997. s. 37. ISBN 80-7214-045-0.

tak nejenže je spáchán vůči bezprostředně poškozené osobě, ale především je spáchán proti suverenitě panovníka. Z toho vyplývá, že trest, který následuje, nemá za úkol jen odčinit způsobené škody, ale především je nutné, aby fungoval jako nástroj pomsty za nesprávné jednání proti panovníkovi. V aktu trestání z toho důvodu náleží jistá část i panovníkovi. Jedná se o pomstu za to, že si někdo dovolil protivit se vůči vladaři. Ten, kdo uskutečnil akt zločinu, je jeho nepřítelem, zaútočil na něj skrze zločin a porušil tak zákon, ve kterém je přítomná moc vladaře. Cílem veřejného mučení a popravy je ukázat nesouměřitelnost mezi obyčejným člověkem, který porušil zákon, a panovníkem, který je všemocný. V trestání se nejedná o nastolení rovnováhy¹¹, jedná se o strategii, která chrání moc panovníka, jež byla ohrožena. Nežádoucí prvek společnosti je nutné eliminovat.

Mělo se za to, že i ten nejmenší přestupek, který byl proveden, v sobě skrývá útok na osobu vladaře. Představuje totiž porušení zákona, do něhož se promítla moc krále, čímž došlo k jeho zneuctění. Proto je nutné, aby panovník potrestal tuto opovážlivost. Činí tak prostřednictvím ceremoniálu, který doprovází popravy a jiné tělesné tresty. Při tomto ceremoniálu je demonstrována neomezená síla panovníka, jeho moc nad těly odsouzených. Cílem tohoto divadla hrůzy bylo ukázat absolutní moc vládce. „*Veřejné mučení nenastolovalo znovu spravedlnost, reaktivovalo moc.*“¹² Svrchovaná fyzická síla vladaře útočí na tělo nepřítele a ovládá ho.

Hovoříme zde o moci, jež je předváděna v jistém obřadu. Tento ceremoniál v sobě obsahoval vedle soudního charakteru též prvek vojenský. Vojenský aparát jako ozbrojená síla justice, jenž zajišťuje bezpečný průběh procesu a trestá svého nepřítele. Jedná se o manifestaci síly, jež představuje „ozbrojený zákon“. Tak jako je král hlava justice a vojevůdce, je poprava vítězstvím a bojem. Je triumfem justice a bojem proti nepříteli, který je pokořen, zlomen a ponížen. Ovšem jednalo se o vítězství, které bylo předem jasné, jelikož obžalovaný neměl nejmenší šanci na obhájení své osoby. Jak uvádí Michel Foucault ve Francii a velké části ostatní Evropy, proces, který byl proti obviněnému veden, byl v naprosté tajnosti a to nejen, že k němu nebyla přizvána veřejnost, ale ani sám obžalovaný nevěděl, jak proces probíhá. Neznal svědky, kteří proti němu svědčili, neznal důkazy, které ho označovaly za viníka zločinu, a dokonce neměl právo ani na vlastního

¹¹ FOUCAULT, Michel. *Dohlížet a trestat: kniha o zrodu vězení*. 10. sv. Praha: Dauphin, 2000. s. 88.

¹² Tamtéž, s. 89.

obhájce, který by prokazoval jeho nevinu. Z procesu dokazování viny byl zcela vyloučen. Stanovení pravdy bylo výlučně v moci panovníka. Král má svrchovanou moc stanovit, kdo je vinen, a stejně tak může v poslední chvíli nechat viníka omilostnit. Vystupuje jako personifikace moci trestající a zároveň moci odpouštějící. Popravy byly z tohoto důvodu častokrát i prodlužovány, jelikož se očekával posel se spásným dopisem od krále, v němž stálo, že se nad odsouzeným slitoval a omilostňuje ho. Občas se i sami odsouzenci snažili oddálit okamžik své smrti a na popravišti tvrdili, že musí pronést další věci k případu, za něž byli odsouzeni. Někdy skutečně nastaly situace, kdy posel s omilostňujícím dopisem dorazil, a tím trestaného zbavil utrpení.¹³

1.1.2 Role lidu

Nesmíme zapomenout na nejdůležitější prvek těchto veřejných poprav. Hlavní postavou onoho hrůzného představení byl bezesporu lid jako stěžejní součást promyšlené ekonomie moci. Bez obecnstva, jež se vyskytovalo u popravy či jiných trestů, by nebyla nutnost výše popsané divadlo vůbec pořádat. Poprava provedená v tajnosti, by ztrácela veškerý svůj smysl. Ovšem ani takový druh popravy nebyl výjimkou, ale když už se nějaká utajená poprava uskutečnila, patřila mezi „privilegované“, neboť šlo o usmrcení privilegovaného člověka, majícího určité výsady. Lid měl svou jasně vymezenou roli, což byla funkce diváka. Byl přítomen, aby spatřil bičování, pranýřování, veřejné odprošení, doznání atd. Zobrazované hrůzy měly vyvolávat v davu strach a obavy, jimiž se mělo předejít dalším možným přečinům. Být svědkem popravy ale také znamenalo právo, na něž si veřejnost činila nárok. Pokud byla oběť popravy skryta, docházelo k protestům. Lid se tak stával svědkem trestu, ručitelem, a proto se na něm do určité míry podílel.¹⁴ Jednalo se o názorný příklad toho, jak špatně dopadne ten, kdo poruší stanovený zákon. Avšak to nebylo jediným zamýšleným cílem. Mezi lidem měla poprava vzbudit pocit odporu a vzteku proti odsouzenému. Ve své podstatě tak došlo ke stvrzení rozsudku, lid pomáhal panovníkovi potvrdit pomstu vykonávanou na těle provinilce.

¹³ FOUCAULT, Michel. *Dohlížet a trestat: kniha o zrodu vězení*. 10. sv. Praha: Dauphin, 2000. s. 71, 72, 90, 94.

¹⁴ Tamtéž, s. 100.

Přesto, že by se tak mohlo zdát, jednoznačná tato role rozhodně nebyla. Dav se mohl projevit také jinak, než jako pouhý divák, stvrzující vladařovu pomstu. Součástí poprav byly i projevy násilí, které se mohly obrátit nejen vůči odsouzenému, ale také proti vrchnosti, vojsku a popravčímu. Dokonce jsou známy i takové situace, kdy se dav pokusil osvobodit odsouzeného katovi ze šibenice. Scéna popraviště byla totiž ideálním místem k možným vzpourám. Dělo se tak například v případech, kdy lid považoval trest za nespravedlivý. Za nespravedlivý rozsudek bylo považováno odsouzení k smrti člověka za nějaký trestný čin, který kdyby provedl naprosto identicky někdo z nobility, byl by potrestán daleko mírnější sankcí. Avšak nebyly to nepokoje jen proti rozdílným trestům v rámci společenského postavení, ale také proti těžkým trestům za zločiny, které svojí závažností neodpovídaly rozsahu určeného trestu.¹⁵ Michel Foucault uvádí jako příklad doslovnou citaci R. Anchela z jeho práce „Crimes et châtements au XVIIIe siècle“: „*K malé vzpouře došlo v Paříži v roce 1761 kvůli služebné, která ukradla svému pánu kousek látky. Navzdory tomu, že vše vrátila, že se přiznala a žádala o odpuštění, kupec odmítl vzít svou žalobu zpět: v den popravy lidé z tamější čtvrti zabránili jejímu oběšení, přepadli kupcův krám a vyplnili ho; nakonec byla služebná omilostněna, avšak žena, která se pokoušela, třebaže bez úspěchu, probodnout zlého kupce jehlami, byla vypovězena na tři roky.*“¹⁶

Dvojnáčnost role, kterou lid zaujímal, se dle Michela Foucaulta projevila v jevu, který nazval „diskurz popraviště“.¹⁷ Bylo nutné, aby se v rámci rituálu odsouzený doznal, a to buď slovně anebo za pomoci například cedule, již měl zavěšenu na těle, a obsahovala informace o zločinu, kterého se dopustil.¹⁸ Šlo o potvrzení pravdivosti mučení, které následovalo a mnohdy také předcházelo. Rovněž vycházely různé letáky a pamflety, pestře popsané spáchanými zločiny, kde se ukazovala vina odsouzeného. Texty ovšem mohly mít také opačný účinek. Vedlejším efektem bylo, že v podstatě heroizovaly odsouzence za to, že vede boj proti nespravedlnostem ve společnosti, proti vrchnosti, výběrčím daní aj. „*Takže tyto texty ve faktech, která přinášejí, v odezvě, kterou jim dávají, a ve slávě, kterou udělují zločincům, označovaným za „proslulé“, a nepochybně ve slovech samých která používají, mohou být čteny jako diskurz s dvojí tváří.*“¹⁹ Nejen zmíněné texty mohly

¹⁵ FOUCAULT, Michel. *Dohlížet a trestat: kniha o zrodu vězení*. 10. sv. Praha: Dauphin, 2000. s. 100, 104.

¹⁶ Tamtéž, s. 105.

¹⁷ Tamtéž, s. 109.

¹⁸ Tamtéž, s. 110.

¹⁹ Tamtéž, s. 113.

znamenat heroizaci odsouzeného. Ukázal-li svou sílu a nepodleh mučení, nevydal-li žádný výkřik, či nářek, dával tím najevo, že žádná moc ho nedokáže pokořit, či dokonce mohl vzbudit zdání, že byl odsouzen neprávem. Bůh se nad ním slitoval a dal mu sílu, jež mu pomohla překonat útrapy před smrtí.²⁰

1.1.3 Manifestace moci

Veřejné mučení plnilo svou jasně danou funkci v rámci trestních systémů, proto bylo jejich součástí. Trýznění plnilo úlohu odhalení pravdy a vykonávání moci. Mučení napodobovalo zločin, který byl uskutečněn, a v rámci ceremoniálu popravy byl zločin odčiněn na těle provinilce, přičemž trest byl mnohdy krutější než samotný zločin, ke kterému došlo. Tělo se tedy stalo místem, na němž byla předváděna moc a uskutečňovala se pomsta vladaře za spáchaný zločin. Hovoříme o moci, která viditelně působí na těle, moci, která dohlíží na dodržování pravidel. Když jsou pravidla porušena, nastupuje tato moc, která si nárokuje pomstu za způsobenou újmu. Vykonavatelem moci se stává justice, jejíž hlavou je panovník. Neukazuje, proč uplatňuje své zákony, není třeba znát důvod, ale zřetelně ukazuje, proti komu bojuje a jaké kruté trestání bude následovat, pokud někdo přestoupí stanovený řád. Manifestuje a obnovuje své účinky ve „velkolepé“ podívané, kterou musí vykonat, jelikož ve společnosti panuje nedostatek nepřetržitého dohlížení.

Moc musí být krutá, aby ukázala svou nadvládu skrze tělo odsouzeného. Avšak vyvstává zde problém pramenící z nedostatečného dohledu. Trest následuje pouze v případě, že je zločinec dopaden, či udán. Zavedení poslušnosti se děje prostřednictvím manifestace moci před širokou veřejností. Neefektivnost takového systému spočívá v tom, že dokud nebude zločinec chycen, nebude mu useknuta ruka, vypáleno znamení apod., nebude touto mocí dostižen a potrestán. Výsledek byl poté takový, že popravy již nezastrašovaly, naopak budoucí zločinci žili představou, že zločin provedou dokonalejším způsobem a nebudou dopadeni.²¹ Bylo nutné nalézt poněkud odlišnou strategii, která by působila na jiném principu. Velkolepý ceremoniál, divadelní představení a demonstrace moci panovníka na

²⁰ FOUCAULT, Michel. *Dohlížet a trestat: kniha o zrodu vězení*. 10. sv. Praha: Dauphin, 2000. s. 85.

²¹ ŠINDELÁŘ, Vladimír. *Cesta na popraviště*. 1. vyd. Praha: Baronet, 1997. s. 11.

těle odsouzeného se ukazují jako neefektivní. Eliminace každého provinilého jedince vyžaduje značné úsilí. Náklady potřebné na uspořádání veřejného divadla byly velmi vysoké. Bylo zapotřebí mnoho lidí k zajištění fungování takového systému uplatňování moci a její působnost byla nízká. Vystává otázka, zda nebude lepší zaměřit se na jinou oblast trestu, než je mučením vynucené pokání.

1.2 Změna cíle

Na konci 18. století se začínal proměňovat charakter trestu. Již nemělo jít o viditelné předvádění neomezené moci panovníka ukazující se na trýzněném těle odsouzeného. Velkolepé představení ustupuje do pozadí a v budoucnu je trestu vyhrazena strana mimo pohled veřejnosti. Veřejné divadlo se příliš podobalo odsouzenému zločinu a někdy ho i překonávalo ve své krutosti, jež byla při tělesných trestech užita. Vražda, která byla provedena a zasloužila trest, byla na popravišti pomstěna naprosto stejným způsobem a bez jakýchkoliv výtek. Reformy a reformátoři 18. a 19. století volali po změně. Požadovali humánnější tresty, méně násilí, více lidského přístupu. Chtěli trest, který se už nebude primárně zaměřovat na tělesnou schránku pachatele. Změnil se cíl trestání, kdy jeho účelem bylo zapůsobit v hloubce, uvnitř samotného člověka, v jeho jádru, jeho duši. Pokání získávané za pomoci krutých praktik na těle odsouzeného se má stát minulostí.

Nezměnil se jen cíl trestních represí, ale také se transformoval předmět trestu. S přicházející novou dobou se nesoudí pouze zločin sám ve své podstatě tak, jak ho definuje zákon, ale spolu s ním se začínají posuzovat i okolnosti trestních činů, které vedly jedince k provedení zločinu, nebo které mohly ovlivnit jeho jednání. Jedním slovem se zájem obrátil především k motivu, jenž pachatele vedl ke spáchání trestné činnosti a zkoumání je podroben „vnitřek“ souzeného. Před soudním tribunálem se nyní neocitá jen trestný čin, ale i jedinec se svými specifickými vlastnostmi, charakteristickými pro jeho osobu, získávanými již v prenatálním období a v průběhu života, které se nadále vyvíjejí v závislosti na okolnostech a prostředí, v němž se pohybuje. Bere se v potaz možnost recidivy zločinu, agrese či perverze, s níž byl zločin vykonán, a další. V soudní praxi

začíná být důležité pozadí trestného činu, zejména pak stíny v něm, které vystupují do popředí. „*Jsou souzeny oklikou skrze „polehčující okolnosti“, které vnášejí do rozsudku nejen ohled k „okolnostem“ činu, nýbrž i něco docela jiného, co není právně kodifikováno: poznatky o zločinci, jak ho jiní hodnotí, to, co je o něm známo ze vztahů mezi ním, jeho minulostí a jeho zločinem, to, co od něho lze očekávat v budoucnosti.*“²²

Spolu se zločinem je souzena a trestána také duše provinilce. Nastává nová situace a je nutné na ni adekvátně reagovat. Je třeba nalézt trest, který bude působit na odsouzeného způsobem, kdy on sám bude schopen po návratu do společnosti respektovat zákon a především ho bude chtít respektovat. Tomu musí odpovídat délka trestu, která má být flexibilní (možnost zkrácení nebo prodloužení) v závislosti na špatném či dobrém chování odsouzeného. Delikventa je třeba také neustále kontrolovat, aby mohlo dojít ke změně jeho zločinnosti. Do procesu souzení vstupují i nové osoby (psychiatři, lékaři, vychovatelé, vězeňští dozorcí), které mají za úkol posuzovat již zmíněné okolnosti. Trestání se tak stává mnohem komplexnější záležitostí, už není v rukou jediného soudce, či panovníka. Okolnosti, které jsou aktuálně brány v potaz, s sebou přináší potřebu odborníků, kteří napomáhají vytvářet specifický trest s ohledem na individualitu každého souzeného. Díky rozšířenému spektru osob, které vstupují do soudního procesu a posuzují okolnosti, mizí akt pomsty panovníka, tudíž mizí bezprostřední konfrontace moci vladaře s tělem odsouzeného.²³

Původní cíl trestních represí: mučené a ponížené tělo odsouzeného, byl nahrazen cílem novým. Místem, kde se působení na člověka odehrává, se stává duše; ta „pobývá“ v lidském těle. Nejedná se však o známý koncept duše, kterou do člověka vložil Bůh a je zatížená břemenem dědictví prvotního hříchu, jak ho podává křesťanská nauka. Duše, na níž se má od doby osvícenství působit, existuje, má historickou zkušenost, je prostředkem moci a v tomto smyslu je mocí přetvářena. Moc dohlíží, cvičí, trestá, usměrňuje a také dohlíží na celou společnost, je protkána všemi vrstvami všedního života, které nás obklopují. Duše v podání Michela Foucaulta není nějakou esencí, ale v jeho pojetí je nástrojem, pomocí kterého se dá ovládat celá společnost, je dokonalým prostředkem politické ekonomie moci. Je řízena, cvičena a kontrolována společností, ba co víc, duše

²² FOUCAULT, Michel. *Dohlížet a trestat: kniha o zrodu vězení*. 10. sv. Praha: Dauphin, 2000. s. 51.

²³ Tamtéž, s. 51, 54.

sama ovládá těla jednotlivců. Moc působí na duši a skrze ni, těla se podřizují a stávají se součástí politiky.²⁴

1.2.1 Prevence

Pro nový cíl, který byl zmíněn v předcházející kapitole, tedy působení na duši, je zapotřebí nalézt novou strategii, novou technologii moci. Již nejde o eliminaci nežádoucího jedince, nýbrž se jedná o způsob, který by zabraňoval v opakování zločinu. Recidiva se musí odstranit a prevence se tak stává principem ekonomie moci, jedním ze stavebních kamenů nového způsobu trestání. Zatímco dříve šlo o názornou ukázkou panovníkovi neomezené moci, nyní je třeba, aby příklad vytvořil překážku, která zamezí znovuprovedení trestného činu. Pouhá myšlenka na zločin by se měla asociovat se sankcemi, které za něj hrozí. Prevence funguje na šesti základních pravidlech:

1. Pravidlo minimální kvantity

Zločiny se dějí, kromě jiného, také z důvodu, že s sebou přinesou nějaký druh výhody a právě proto se stávají lákavými. K odvrácení delikventa od chuti vykonat zločin je třeba, aby si uvědomil, že nevýhody potrestání budou o něco větší, než potencionální zisk z kriminality.²⁵

2. Pravidlo dostatečné ideality

Principem pravidla je dostatečná reprezentace nevýhod, které plynou ze spáchání zločinu, tedy jasná představa toho, co bude následovat po porušení zákona, působí jako prevence.²⁶

²⁴ FOUCAULT, Michel. *Dohlížet a trestat: kniha o zrodu vězení*. 10. sv. Praha: Dauphin, 2000. s. 64-65.

²⁵ Tamtéž, s. 146.

²⁶ Tamtéž, s. 147.

3. Pravidlo vedlejších účinků

Široká veřejnost je cílová skupina, na níž se má působit. Úkol trestu spočívá také v tom, aby jeho účinky působily na okruh osob, které se ničeho nedopustily.²⁷

4. Pravidlo naprosté jistoty

*„S představou každého zločinu a od něho očekávaných výhod musí být spojena představa určitého trestu s přesně danými nepříjemnostmi, jež z něj plynou; je třeba, aby spojení jednoho s druhým bylo považováno za nevyhnutelné a aby je nic nemohlo narušit.“*²⁸ Důležité je právě ono spojení představy zločinu s nevýhodami a trestem, který bude následovat. Nepříjemnosti zkrátka nastanou a nemůžeme se jim vyhnout. S tímto pravidlem je velmi úzce propojena problematika seznatelnosti zákonů. Každý občan z jejich textu musí pochopit, co je v souladu s nimi a co je již za jejich hranicemi. Musí být srozumitelné pro všechny členy společnosti a podle toho také formulovány. Je nutná nejen přesná definice zákona, ale také jeho ukotvení v psané formě, která je dostupná každému občanovi. Prvek udělování milosti, který mohl panovník vykonat, musí rovněž zmizet. Odsouzený zločinec nesmí mít jakoukoliv naději na možnost omilostnění. Trest je naprosto jistý, žádná možnost výjimky jej nemůže oslabovat. Jistota nevyhnutelnosti je dále podpořena „dokonalostí“ dohledu, který bdí nad dodržováním řádu a nic mu neunikne. Jistý trest následuje po důvodech provinění, které vystupují z pozadí procesního řízení na světlo veřejného soudního přelíčení.²⁹

5. Pravidlo obecné pravdy

Dříve se vynucovala pravda pomocí mučení, obžalovaný neměl nejmenší šanci na obhajobu a již samotné obvinění z něho činilo viníka, presumpte neviný³⁰ v minulých dobách neplatila. Rovněž bylo potřeba získat doznání k přestupku, jež se častokrát vynucovalo tělesným mučením a platilo za hodnověrný důkaz. Všechny tyto praktiky nahradil požadavek potvrzení pravdy v souladu

²⁷ FOUCAULT, Michel. *Dohlížet a trestat: kniha o zrodu vězení*. 10. sv. Praha: Dauphin, 2000. s. 147.

²⁸ Tamtéž, s. 148.

²⁹ Tamtéž.

³⁰ *Presumpce neviný vyjadřuje základní zásadu tr. řízení, že každý, proti němuž se vede tr. řízení je považován za nevinného, pokud pravomocným odsuzujícím rozsudkem soudu nebyla jeho vina vyslovena (čl. 40 odst. 2 LPS, čl. 6 odst. 2. EÚLP, §2odst. 2 TrŘ).* HENDRYCH, Dušan. *Právní slovník*. 3. podstatně rozš. vyd. Praha: C. H. Beck, 2009. s. 808. ISBN 978-80-7400-059-1.

s relevantními důkazy a snahou bylo nalézání tzv. „materiální pravdy“ – k odsouzení může dojít pouze po předložení důkazů, které jasně usvědčují obžalovaného, jsou považovány za důvěryhodné, získané vyšetřováním za použití rozumu a výsledků bez mučení. Takto shromážděné důkazy srovnává a vyhodnocuje soudce a teprve na základě racionálního uvážení a braní v potaz okolností případu vynese konečný verdikt.³¹

6. Pravidlo optimální specifikace

Účinnost prevence leží ve specifikaci typů trestných činů. Musejí být dopodrobna popsány, zhodnoceny a podchyceny v trestním zákoníku, podle něhož se trestá. Každému zločinci je třeba stanovit specifický trest podle zločinu, který spáchal, a zejména podle jeho jedinečné osobitosti.³²

1.2.2 Disciplína

Disciplína je ideálním nástrojem moci, který vytváří „poslušná těla“.³³ I nadále je využíváno těla lidí, ale nikoliv ve smyslu, že by disciplína nechávala demonstrovat svou moc násilnými a sadistickými praktikami na něm. Od nynějška je tělo jejím objektem. Svou manipulací s ním ho tvaruje a uzpůsobuje k tomu, aby bylo poslušné a odpovídalo vyžadovaným způsobům chování. V průběhu 18. století nastala podstatná změna. První změna se týká rozsahu kontroly. Nově je kladen důraz na ty nejmenší detaily, kdy se kontroluje ovládání poloh a postojů všech částí těla. Detail je klíčem k dohledu nad společnostmi. Nic nesmí uniknout pozornosti, každá jednotlivá část života je pod nepřetržitým dohledem. Další změna se udála u předmětu kontroly. Jde o ekonomii, efektivitu pohybů a jejich vnitřní organizaci, podstatným se stává výcvik. Poslední důležitá změna se týká modality. Musí působit nepřetržitě a soustavné donucování, které dohlíží na

³¹ FOUCAULT, Michel. *Dohlížet a trestat: kniha o zrodu vězení*. 10. sv. Praha: Dauphin, 2000. s. 150.

³² Tamtéž, s. 152.

³³ Tamtéž, s. 202.

postupy činnosti spíše než na výsledky, a které se vykonává dle kodifikace. Ta rozčleňuje čas, prostor a pohyb.³⁴

Popsané metody se dají jednoduše nazvat disciplínami. Dokonale promyšlená politika ovládání detailů lidského těla a času z člověka vytváří poslušný a podřízený objekt. Lidské tělo se stává „hračkou“ moci, která s ním manipuluje podle svých potřeb a využívá jeho sil, které si podrobuje. „*Disciplína síly těla zvyšuje (v ekonomickém smyslu užitečnosti) a tytéž síly zmenšuje (v politickém smyslu poslušnosti)*.“³⁵ Politické absorbování těla se postupně objevuje ve všech disciplinárních institucích. Společnost je disciplínou doslova protkána. Nalezneme ji ve školách, nemocnicích, kasárnách, klášterech, továrnách a samozřejmě také ve vězení.

Princip kontroly nad jedincem a spolu s tím také mechanismy moci spočívají v několika technikách, které k disciplíně přináleží a umožňují efektivnější dohled. První z technik je správné rozdělení prostoru a lidí v něm. Disciplína každému přesně vymezuje jeho místo v prostoru. Pomáhá vytvářet pořádek v nepřehledném množství těl společnosti. Dává řád, který napomáhá organizaci, umožňuje klasifikaci a rozdělování jednotlivců. Důležité je přesné vymezení místa. Místo odloučené od ostatní společnosti, které je chráněné. Na takto izolovaném prostoru může poté probíhat disciplína. Internátní školy byly svého času velmi oblíbeným modelem pro vzdělávání. Armáda využívala tuto techniku v podobě kasáren. V uzavřeném prostoru bylo snazší zabránit vojákům v dezerci, loupení, násilnostem a „donutit“ je k poslušnosti a dodržování stanovené disciplíny. S rozvojem továren pronikala disciplína i sem. Každá továrna měla svůj jasně vymezený a uzavřený prostor, podobala se klášteru, soustřeďovala výrobní síly, zabraňovala narušování a přerušování práce dělníků.³⁶

Na uzavřeném místě je rovněž nezbytné rozčlenit jednotlivé lidi. Pro co nejvyšší efektivitu by každý měl mít své přesně stanovené místo. Dohled je tím velmi zjednodušen, zabraňuje se tak nekontrolovatelnému přesouvání individuí, jejich seskupování či absenci, nežádoucí komunikaci mezi nimi apod. Přehlednost o každém jedinci v každém okamžiku může

³⁴ FOUCAULT, Michel. *Dohlížet a trestat: kniha o zrodu vězení*. 10. sv. Praha: Dauphin, 2000. s. 201.

³⁵ Tamtéž, s. 202.

³⁶ Tamtéž, s. 207-208.

sloužit nejen k jejich kontrole, ale například i k jejich hodnocení, sledování chování a v případě porušení pravidel k sankcionování. Taktika funkčního umístění se ujala především v nemocničním prostředí, kdy je využito prostoru nejen k dohledu. Zvláště pak nemocnice vojenské musí kontrolovat spoustu jednotlivostí. V nepřeberném množství lidí je třeba vykonávat dozor nad nemocemi, nad léky, jejich uzamčením a skladováním; vyléčením, úmrtím, zběhnutím pacienta, kontrola jejich totožnosti, příslušnosti k oddílu atd. Zde se rodí potřeba uzavírání a rozdělování prostoru. Pro lepší přehlednost jsou pacienti vedeni v evidenci, k jejich lůžkům je připojena tabulka s popisem nemoci i základními údaji o nich.³⁷

V disciplíně jde o jednotu postavení. Každý jednotlivec má své místo, které zaujímá podle klasifikace. Jejich umístění se může měnit, mohou různě cirkulovat. Tento princip můžeme nalézt například u římských legií. V každé třídě bylo několik žáků, jejichž klasifikace probíhala formou rivality. Vítězství anebo prohra každého žáka se promítla do vítězství či prohry celé jednotky. Podle jejich šikovnosti jim pak bylo přiřazeno odpovídající postavení. Tato forma se dostává zejména do školního prostoru. Žáci zaujímají postavení, které si získávají zkouškami. Třídy jsou řazeny podle věku, probíraného učiva a v rámci toho každý žák zaujme své vlastní místo podle chování a výsledků; přitom postavení není definitivní, může se kdykoliv změnit a je odvislé od každodenních výkonů žáků. Tato taktika se zaměřuje na dokonalé a především přehledné uspořádání lidí v prostoru.³⁸

Časový rozvrh je další důležitou součástí disciplinárního procesu. Přináší tělo mechanické, pracující podle jasně určeného řádu. Přesně rozvržený čas je dědictvím církevních řádů, které byly mistry v organizování denních činností svých členů. Disciplína si časové rozvržení trochu poupravila, začala čas určený k jednotlivým aktivitám počítat na minuty a dokonce i na vteřiny. Den se rozděluje do pravidelných cyklů, činnosti mají svůj přesně stanovený čas a opakují se v určitých intervalech. Je nutné využít čas s maximální efektivností, kdy funguje neustálá kontrola, donucování dozorců, snaha zamezit působení všeho, co by mohlo jakkoliv narušit pozornost při práci.³⁹ *„Změřený a zaplacený čas musí být rovněž časem bez kazů a nečistot, časem dobré kvality, během nějž zůstává tělo*

³⁷ FOUCAULT, Michel. *Dohlížet a trestat: kniha o zrodu vězení*. 10. sv. Praha: Dauphin, 2000. s. 208-210.

³⁸ Tamtéž, s. 212-215.

³⁹ Tamtéž, s. 217-219.

*nepřetržitě využíváno k činnosti. Přesnost a využitelnost jsou spolu s pravidelností fundamentálními ctnostmi disciplinárního času.*⁴⁰

Jednotlivé vykonávání úkonů má přesně vymezenou dobu trvání. Je rozloženo na partikulární části, z nichž každá má jasně vyměřený časový interval a stanovenou posloupnost (jaký krok bude následovat a po jakém časovém úseku). Nejlepší ilustrace je vidět na příkladu pochodu vojska. Jejich těla jsou řízena striktně stanovenými pohyby. Každý krok, každé gesto, poloha částí těla má svůj přesně vyměřený čas. Tělem prochází čas spolu s mocenskou kontrolou. Tělo se uvádí do vzájemného vztahu s pohyby, díky čemuž se zvyšuje rychlost. Celé tělo je začleněno do souhry pohybů, kdy každá jednotlivá část těla zaujímá určenou pozici a napomáhá k celkovému ovládnutí úkonu. K dokonalosti časového rozvrhu patří také maximální využití času. Původní rozvrh času byl založen na nezhálení, nebylo správné promarnit čas, který dal člověku Bůh. Disciplína tento princip vylepšuje a utváří pozitivní ekonomii času, jejíž podstatou je využití každého okamžiku a dosahování nejvyšší možné rychlosti a efektivity.⁴¹

Rozvržené časové úseky je třeba ještě podrobněji zorganizovat. Je důležité rozložit si čas do po sobě jdoucích dílů a postupovat od jedné činnosti ke druhé. Prvky, které se má jedinec naučit, je nutné uspořádat takovým způsobem, aby se začínalo těmi jednoduššími a pokračovalo se ke složitějším, nikoliv naopak. Pro srovnání s ostatními účastníky a jako ukazatel, zda je dosaženo požadované úrovně, slouží disciplíně zkouška. Časový průběh je také ovládán mocí. V organizaci časových úseků nacházíme novou techniku, již je cvičení. Těla jsou cvičena úkoly, které se opakují a s postupem času se stávají čím dál více obsáhlejšími. Pomocí zkoušek můžeme vidět výsledky cvičení – hodnotit a srovnávat výkony jedinců mezi sebou. Cvičení pomáhá k uplatnění moci společnosti nad člověkem uspořádáním času.⁴²

Disciplínu lze v podstatě přirovnat ke stroji. K jeho fungování je třeba sestavit síly tak, aby bylo dosaženo co největší účinnosti. Fungování disciplinárního stroje zařizuje řád. Ten vymezuje činnosti jednotlivcům stručnými a jasnými rozkazy, které musí všichni

⁴⁰ FOUCAULT, Michel. *Dohlížet a trestat: kniha o zrodu vězení*. 10. sv. Praha: Dauphin, 2000. s. 219.

⁴¹ Tamtéž, s. 220-223.

⁴² Tamtéž, s. 226-234.

dodržovat. Tento systém nemusí být vysvětlován, jeho primárním cílem není, aby byl pochopen. Naopak jeho úkol je prostý a spočívá pouze ve vyvolání požadovaného chování u lidí. Děje se tak na principu signalizace. Na zachycený signál je třeba reagovat dle naučeného kódu. Díky takto osvojenému systému signál-kód mohou být přesouvána těla jednotlivců z jedné pozice na druhou, tam, kde jich je právě více třeba. Síly a čas jedněch se kombinují se silami a časem druhých. V každém věku je člověk zapojován do fungování disciplinárního stroje. Tato technika je pro disciplínu bezesporu nejvýznamnější. K dosažení ideální kombinace sil disciplína organizuje taktiky.⁴³ Kontrola a výcvik těl umístěné v soustavě signálů, na něž se reaguje podle naučeného chování, se nejvýrazněji promítla do armády. „...taktika dovoluje porozumět armádě jako principu udržování absence války v občanské společnosti. Klasická doba poznala zrod velké politické a vojenské strategie, podle níž národy konfrontovaly jeden s druhým své ekonomické a demografické síly; poznala však také zrod minuciózní vojenské a politické taktiky, podle níž byla uvnitř států prováděna kontrola individuálních těl a sil.“⁴⁴ Vojáci tak v zásadě vypracovali nástroj – disciplínu – pomocí něhož se dá donutit jednatelce i kolektiv lidských těl k poslušnosti.

1.2.3 Výcvik

Jak je výše popsáno, disciplinární moc především cvičí poslušné jedince k zajištění co možná nejvíce bezproblémového chodu společnosti, kdy lidská těla rozmisťuje v prostoru, rozvrhuje jim čas a organizuje je. K správnému fungování výcviku je zapotřebí několika prostředků:

1. Hierarchický dohled

Vytváří něco jako pozorovatelný, kdy moc, která dohlíží, není vidět, ale naopak dělá viditelné objekty z těch, na něž je zacílena, které potřebuje mít pod kontrolou. Donucování pomocí nepřetržitého pohledu, který je zprostředkován architektonickým uzpůsobením prostoru, aby mohla fungovat neustálá a detailní

⁴³ FOUCAULT, Michel. *Dohlížet a trestat: kniha o zrodu vězení*. 10. sv. Praha: Dauphin, 2000. s. 239, 241.

⁴⁴ Tamtéž, s. 242.

kontrola. Ideálním modelem byl vojenský tábor, později tento způsob uspořádání plochy pronikl do továren, škol, nemocnic a vězení. Dohled zajišťují jednotlivci, mezi nimiž funguje síť vztahů rozmístěná napříč kontrolovaným prostorem. Dohlížitelé, na které je dohlíženo. Nikdo nezůstává stranou, jedná se o neustálý dozor každého nad každým, mezi nimiž musí fungovat přenos. Tělo je ovládáno pomocí hierarchického, neustálého a především funkčního dohledu.⁴⁵

2. Normalizační sankce

Jedná se o poněkud odlišný způsob trestání, než je uváděn v předchozí části práce; cílem již není pokání vyzuřené na těle odsouzeného. Disciplinární trest má za svůj hlavní cíl normalizovat, tedy aby vše fungovalo v souladu se stanovenými normami. Trestní mechanismus se zaměřuje jiným směrem, vyplňuje prostor, který nechává justice bez povšimnutí. Ve školách, dílnách a armádách je sankcionováno zejména opoždění, přerušení činnosti, absence, nepozornost, nedbalost, nestydatost, neslušnost, nečistota, neposlušnost a jiné, zejména kázeňské přestupky. Je důležité učinit předmětem trestání i ty nejmenší prohřešky. Trest následuje za vše, co představuje nějaké nedodržení či porušení povinností, jež se neslučují s pravidly. Disciplinární trest má opravný charakter. Používá tresty ze soudní judikatury, jako je pokuta či samotka. Především však uplatňuje tresty výcviku, jakými jsou například zesílené opakování, práce navíc aj. Princip trestu nespočívá v pomstě za porušený zákon, ale v jeho opakování. Disciplína navíc pracuje také s odměnami. Mohou působit jako motivace jedinců k lepšímu chování. Čím více dobrého chování, tím lepšího postavení může člověk dosáhnout a naopak. Moc normy se stala důležitým objevem.⁴⁶ *„Znaky, které vyjadřovaly postavení, privilegia, příslušnost, jsou postupně nahrazovány celým systémem stupňů normality, či přinejmenším je k nim tento systém připojován systém stupňů normality, jež jsou známky příslušnosti k homogennímu společenskému tělesu, které však mají i samy o sobě roli klasifikace, hierarchizace a rozmisťování do jednotlivých postavení.“*⁴⁷

⁴⁵ FOUCAULT, Michel. *Dohlížet a trestat: kniha o zrodu vězení*. 10. sv. Praha: Dauphin, 2000. s. 245-253.

⁴⁶ Tamtéž, s. 254-262.

⁴⁷ Tamtéž, s. 262.

3. Zkouška

V tomto posledním nástroji disciplíny pro fungování správného výcviku se pojí předchozí prostředky – dohled a normalizace. Zkouška je ritualizovaná – např. rituál vizity, či examinační ve škole umožňuje srovnávat každého s každým. Disciplína disponuje mocí zajišťující poslušnost, jelikož člověk je pod neustálým dohledem a může být kdykoliv viděn. Využívá ceremoniálu zkoušky, kdy své objekty předkládá k pozorování působící moci nad nimi. Je to přehlídka čitelných a poslušných těl.⁴⁸ Individua jsou evidována, jsou zapisovány poznatky o každém jednotlivci. Vzniká systematická a utříděná dokumentace o člověku, který je pozorován a popisován se svými jedinečnými znaky a projevy. Následkem toho pak může být srovnáván a posuzován s ostatními lidmi ve společnosti. Podrobně popsany a zdokumentovaný člověk se stává objektem kontroly a ovládání. Zkouška ukazuje objev nového druhu moci, kdy jde právě o to, že každé individuum je přiřčeno ke své individualitě. Svými popisy a dokumentací činí z každého člověka případ a vyrábí z něj účinek a objekt moci.⁴⁹

1.3 Všudypřítomný dohled

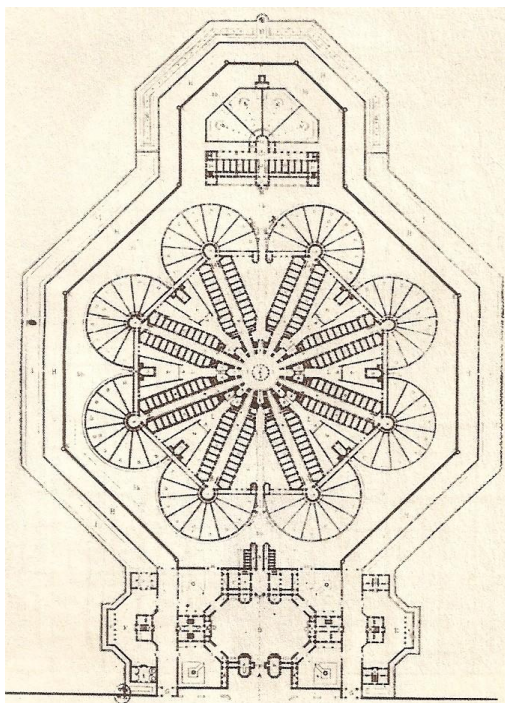
V 19. století se rozvinul jev zvaný „Panoptismus“. Funguje na základním principu již zmíněném – neviditelná dohlížející moc, viditelné objekty působení. Architektonicky se jedná o kruhovou stavbu, kdy uprostřed stojí ústřední pozorovací věž. Jejím podstatným rysem je, že do ní z venčí není možné vidět. Pozorovatelé jsou skryti a naopak pozorovaní jsou umístěni do pole přehledné viditelnosti.⁵⁰ Nacházejí se na okraji budovy v celách, které jsou od sebe odděleny zdmi, aby bylo zabráněno nežádoucímu kontaktu mezi zde umístěnými lidmi. Každá z cel má dvě okna. Jedno okno je zvenčí, určené k průniku světla do místnosti, a druhé je situováno směrem naproti centrální věži, skrze něž je možné

⁴⁸ FOUCAULT, Michel. *Dohlížet a trestat: kniha o zrodu vězení*. 10. sv. Praha: Dauphin, 2000. s. 262-271.

⁴⁹ Tamtéž, s. 245, 254, 262.

⁵⁰ DELEUZE, Gilles. *Foucault*. Praha: Herrmann & synové, 1996. s. 51.

pozorovat jedince uvnitř.⁵¹ Pro ilustraci je uveden následující obrázek, který ukazuje, jak by mohla vypadat ideální věznice, navržená podle myšlenky Panoptikonu.

Obrázek 2 – Projekt věznice s celami pro 585 odsouzených, 1843⁵²

Hlavní funkcí Panoptikonu je utvořit v každém člověku vědomí, že může být kdykoliv spatřen pozorovatelem z ústřední věže. Moc díky tomuto principu funguje zcela samostatně. Dohled není třeba vykonávat nepřetržitě, protože je neustálý ve svých účincích. „...aby dokonalost moci vedla k tomu, že aktuálnost jejího vykonávání bude zbytečná; aby byl tento architektonický aparát strojem, který by vytvářel a udržoval mocenské vztahy nezávisle na tom, kdo je vykonáván; zkrátka aby věznění byli chyceni v situaci působení moci, jejímiž nositeli by byli sami.“⁵³

V takovém případě, kdy je uveden do podvědomí lidí neustálý pocit, že jedinec může být kdykoliv kontrolován, již není nutné používat násilí pro dosažení požadovaného chování u školáka, dělníka ani vězně, neboť podřízenost zde vznikla mechanicky.⁵⁴ Účinky

⁵¹ FOUCAULT, Michel. *Dohlížet a trestat: kniha o zrodu vězení*. 10. sv. Praha: Dauphin, 2000. s. 281.

⁵² Tamtéž, s. 24.

⁵³ Tamtéž, s. 282.

⁵⁴ Tamtéž, s. 284.

produkované tímto způsobem výkonu moci jsou daleko trvalejší. Člověk si uvědomuje svou viditelnost, a tím také napomáhá mocenskému donucování. Sám převzal péči o něj. Výkon moci je tudíž dokonalejší. Zredukoval se počet těch, jež dohlíží na minimum, a nepřímou úměrou k tomu umožnil zvýšit počet těch, na které je dohlíženo. Moc působí na duši jednotlivce. Ukazuje se moc soustředěná nikoliv v osobě vladaře, ale intenzivní, všudypřítomná moc v jednotlivých tělech. Principy „Panoptismu“ najdeme ve všech vrstvách společnosti, je jím propletena. Zvyšuje ekonomickou produktivitu, jelikož pomáhá v množství těl nastolit přehledný pořádek, individualizovat je a nepotřebuje vynakládat velké finanční prostředky na zajištění svého fungování.⁵⁵ Uplatňování moci je snadnější, rychlejší a účinnější. „Panoptismus“ umožňuje fungování společnosti, která je proniknuta disciplinárními mechanismy.

Spolu s větší efektivností disciplín se proměnily i požadavky na ně kladené. Od nynějška mají za úkol zvýšit užitečnost jednotlivců. Disponují funkcí techniky, která vytváří užitečného člověka. Vojenská disciplína vyrábí koordinované jednotky, zvyšuje zručnost každého jednotlivce. Disciplína dílny vede ke zvýšení schopností svých zaměstnanců a tím pádem i vlastního zisku. Děti jsou již od útlého věku pomocí principů disciplíny připravovány na budoucnost, kde budou muset umět respektovat určitý řád platný ve společnosti, zaměstnání, či rodinném životě.⁵⁶ Disciplína má množství nástrojů, pomocí kterých cvičí a ovládá jednotlivá těla, je typem moci. *„Může být využita jednak „specializovanými“ institucemi (vězeňství či nápravná zařízení z 19. století), jednak institucemi, v nichž slouží jako základní nástroj k dosažení určitých cílů (školy, nemocnice), jednak nižšími instancemi, které v ní nacházejí prostředek k posílení či reorganizaci svých interních mocenských mechanismů (jednoho dne se ukáže, jak se vnitrorodinné vztahy, výslovně v buňce rodiče-děti, staly „disciplinovanými“, jak pohlcovaly již od klasické doby externí schémata, nejprve školní a vojenská, později lékařská...)“.*⁵⁷

Jsme doslova obklíčení mocí, nalézáme se uprostřed stroje, jehož jsme sami součástí a napomáháme k jeho chodu. Cílem disciplíny je v podstatě výkon moci s co nejnižšími

⁵⁵ DELEUZE, Gilles. *Foucault*. Praha: Herrmann & synové, 1996. s. 53-54.

⁵⁶ FOUCAULT, Michel. *Dohlížet a trestat: kniha o zrodu vězení*. 10. sv. Praha: Dauphin, 2000. s. 293-294.

⁵⁷ Tamtéž, s. 300-301.

náklady (ekonomickými i politickými). Dále si klade za úkol produkovat maximální možné účinky ve společnosti a jako třetí cíl by se dalo uvést zvýšení výkonu všech prvků ve společnosti.⁵⁸ V principu se nejedná o humánnější zacházení, jak by se mohlo zdát. Jde o dokonale propočítanou ekonomii moci, kdy je lidem vytvořen permanentní dohled v duši. Důsledkem je obava jedince, aby se neprovinil řádu a pravidlům, z toho důvodu se sám kontroluje, protože neví, jestli ho nevidí vnější síla.

1.3.1 Vězení

V místě, kde zmizelo mučené, rozčtvrcené, amputované, pranýřované, bičované či jinak znetvořené nebo poznamenané tělo, se objevuje nově pochopený cíl trestní represe. Účelem působení je sice stále tělo trestaného, ale již to není jeho tělesná schránka, pomocí které se podal odstrašující příklad neomezené moci panovníka. Působí se na jeho duši, kterou si vězení samo vyrobilo jako místo, na němž uplatňuje svou moc. Vězení nebylo žádnou převratnou novinkou, existovalo již dlouho, ovšem dříve bylo využíváno poněkud jiným způsobem, a to k odstranění nepohodlných osob, které se z nějakého důvodu znelíbily panovníkovi, a tak se jich jednoduše zbavil uvržením do žaláře. Také technika trestání v toku času prošla radikální změnou. Upustilo se od veřejného mučení s jeho ceremoniály a divadlem se vši okázalostí, které jej provázely, a přešlo se k trestání pomocí jinak pochopeného vězení, kde je procedura výkonu trestu skryta před zraky veřejnosti uvnitř uzavřené budovy a pod dohledem administrativy. Vězení trestaného uzavírá mezi zdi a zbavuje svobody.⁵⁹

Vězení je aparát, v němž má docházet ke změně jednotlivců, kteří nějakým způsobem porušili zákon. Jejich těla jsou vedena k poslušnosti a užitečnosti. Taková proměna těl se děje za pomoci disciplinárních nástrojů. Věznice jsou v podstatě přísnější kasárna, škola a dílna.⁶⁰ Vězení je tedy ve své podstatě disciplinárním aparátem. Stejně jako disciplína má i ono za úkol vycvičit tělo jedince, vést ho k pracovním dovednostem a samozřejmě

⁵⁸ FOUCAULT, Michel. *Dohlížet a trestat: kniha o zrodu vězení*. 10. sv. Praha: Dauphin, 2000. s. 303-304.

⁵⁹ Tamtéž, s. 352.

⁶⁰ Tamtéž, s. 321.

usměrňovat jeho morální chování. Přebírá kontrolu nad časem odsouzených a den po dni ji vyplňuje aktivitami. Prolínají se v něm prvky všech doposud popsaných funkcí a prostředků disciplíny. Jeho působení musí být navíc nepřetržité. Nepřestane, dokud nedosáhne nápravy vězněného jedince. Michel Foucault nazval vězení despotickou disciplínou, jelikož má nad trestancem téměř naprostou moc. Všechny disciplinární prostředky využívá maximalizované do jejich nejvyššího možného vrcholu.⁶¹ Musí být velmi účinné, jelikož odsouzenému vštěpuje novou podobu, snaží se o transformaci jedinců. Vězení tak nejen zbavuje svobody, ale rovněž vězně přetváří.

Vězení skýtá také ideální prostor pro vědění o člověku, jelikož je místem, kde dochází k nepřetržitému dohledu nad jedinci. Pozoruje vězně den po dni a vede si přehled o každém z nich. Eviduje se jejich zlepšení, zhoršení či nezměněné chování po celou dobu internace, jejich zdravotní stav atd. Získané poznatky jsou důležité především pro výkon trestu. Rozsudek, vynesený z úst soudce, není ještě konečnou podobou trestu, který si obviněný odpyká ve vězeňské instituci. Trest je nadále ještě upravován, implikují se do něj poznatky získané o vězni během jeho pobytu ve vězení a proměňují charakter trestu, jenž mu byl uložen.⁶² To přináší do vězeňství podstatnou „věc“. Osoba, na kterou se působí, již není zločinec, ale delikvent. Vězení „...z rukou justice dostává odsouzeného člověka; avšak předmětem, na nějž má působit, není samozřejmě přečin, a dokonce přesně vzato ani zločinec, nýbrž objekt poněkud odlišný, definovaný proměnnými, které přinejmenším zpočátku nebyly obsaženy v rozsudku, neboť byly podstatné pouze pro technologii korekce. Touto jinou osobou, kterou vězeňský aparát dosazuje za odsouzeného zločince, je delikvent.“⁶³ Tak jako je zločinec charakteristický svým činem, který učinil, je pro delikventa charakteristický jeho celý život. Proto musí disciplína ve vězení působit zejména na život jedince, který je zde sledován. Získávané vědění je tedy především věděním o delikventovi.⁶⁴

Aby bylo takové shromažďování dat proveditelné efektivně, nese s sebou potřebu nepřetržitého výkonu dohledu nad delikventy. Pro vězeňství je ideální prvek Panoptikonu.

⁶¹ FOUCAULT, Michel. *Dohlížet a trestat: kniha o zrodu vězení*. 10. sv. Praha: Dauphin, 2000. s. 321.

⁶² Tamtéž, s. 347.

⁶³ Tamtéž, s. 348.

⁶⁴ Tamtéž, s. 349.

Neustálé dohlížení, moc, jejímuž působení napomáhá i sám jedinec a izolované rozmístění individuí. Tak jako disciplína vytvořila společnost-stroj, stejným způsobem vytváří „Panoptismus“ vězení-stroj.⁶⁵ Vězeň je umístěn ve své cele, oddělené zdmi od ostatních cel, kde ho neustále pozoruje vězeňský personál, který je ovšem také nepřetržitě kontrolován. Dokonalý dohled spojuje otázku disciplíny s ekonomikou. Oddělení vězňů a jejich nepřetržitá kontrola zajišťují minimalizaci komunikace a možnost spolčování mezi nimi, tím pádem je minimalizována i eventualita útěku hrozící nepochybně v každém vězení. Lepší dohled znamená menší finanční náklady na efektivitu zabezpečení prostoru věznice.

Společnost je protkána vztahy ovládnutí, v nichž je člověk situován, díky čemuž je zachován řád potřebný k jejímu správnému fungování. Činy narušující řád, za které jsou lidé posíláni do vězení, objasňuje všeobecně platný zákon. Vězení je nástrojem, který má za úkol takové nežádoucí činy potlačovat. Humánnější tresty v civilizované společnosti se zrodily díky donucovacím mechanismům, které nacházíme jak ve společnosti, tak ve vystupňované formě i ve vězení.

1.3.2 Principy nápravy

Jak je popsáno v předchozí kapitole, vězení nejen zbavuje svobody, ale také přetváří v něm internované jedince. Konkrétně se dá hovořit dohromady o třech principech nápravy: Prvním principem, kterým vězení napomáhá k přetvoření odsouzeného, je jeho naprostá izolace. Delikvent je odloučen nejen od vnějšího světa, který ho obklopoval a v němž spáchal zločin, ale také od jednotlivých spoluvězňů uvnitř instituce. Vztahy, jež delikvent navazuje, jsou dokonale kontrolovány mocí. Musí tomu tak být, jelikož samota zabraňuje nejen možné vzpourě a spiknutí, které nepochybně při tak velké koncentraci zločinců hrozí, ale především je její hlavní funkcí aktivovat svědomí jedince, vyvolat výčitky a pohnout ho k autonomní části nápravy.⁶⁶

⁶⁵ FOUCAULT, Michel. *Dohlížet a trestat: kniha o zrodu vězení*. 10. sv. Praha: Dauphin, 2000. s. 344-345.

⁶⁶ Tamtéž, s. 327.

Dalším principem, vedoucím k transformaci jedince, je doplnění jeho osamocení o práci. Ta vnáší do života odsouzeného pravidelnost, která doposud chyběla, uvyká ho určitému řádu, vyplňuje jeho jinak zahálčivý způsob vedení dne. Díky pracovnímu zapojení si trestanec osvojuje řád a poslušnost, což výrazně napomáhá jeho opětovnému začlenění do společnosti. Za vykonanou práci následuje odměna v podobě platu, díky čemuž jsou vězni učeni důležitému principu vlastnictví, kterého bylo nabyto v potu práce. Jsou vedeni k chápání a uvědomění si rozdílu mezi „mým“ a „tvým“, který porušili a dostali se tak do vazby.⁶⁷

Neméně důležitý je poslední princip, který spočívá ve formování trvání trestu. Věznicím bylo přiznáno právo na návrh uzpůsobení trestu, avšak pouze v omezeném rozsahu, jako je například podmíněné propuštění, kdy na základě dobrého chování je dána odsouzenému šance na návrat znovu do společnosti dříve, než uplyne soudem stanovená doba jeho trestu. Avšak pokud delikvent spáchá další zločin, bude ihned uvržen zpět do vězení. Podstatou tohoto principu je myšlenka, že trest by měl skončit ve chvíli, kdy dojde k napravení jedince. Každému odsouzenému je vyměřena délka trestu; v případě, že k nápravě dojde dříve, než vyprší doba rozsudku, jeho další věznění by ztrácelo smysl, stalo by se naprosto zbytečným. Doba trvání trestu se nesmí odvíjet pouze od zločinu, který byl proveden. Ten totiž ani v nejmenším nerozkrývá, zda je zločinec napravitelný či nenapravitelný ve své podstatě.⁶⁸

Tak jako u většiny doposud vyličených technik trestání, i u těchto výše popsaných principů modulace trestu, vyvstal problém. Jedná se o to, že dříve byla veškerá moc v rukou soudce, který vynesl rozsudek, a panovníka, který mohl trest kdykoliv zrušit. Panovala zde jistá míra svévole v rozvrstvení moci. Od 18. a 19. století se při konání soudního procesu nebere v potaz již jen uskutečněný zločin, ale také okolnosti, které trestaného vedly k jeho spáchání a vystoupily z pozadí trestného činu. Napravena má být morálka pachatele. Jestli tomu tak skutečně je, ukáže až čas a zkouška, kterou podstupuje ve vězeňské instituci. Tak se navrácí zpět ona svévole a formuje se na straně, která má za úkol kontrolovat průběh výkonu trestu – na straně vězení. Zdejší personál má značný vliv na uzpůsobování trestu.⁶⁹

⁶⁷ FOUCAULT, Michel. *Dohlížet a trestat: kniha o zrodu vězení*. 10. sv. Praha: Dauphin, 2000. s. 331-332.

⁶⁸ Tamtéž, s. 337-340.

⁶⁹ Tamtéž, s. 341.

Napříč lidskou společností prostupují disciplinární dispozitiv, jež definuje Gilles Deleuze jako konkrétní uspořádání.⁷⁰ A právě prohršky proti nim jsou zaručenou cestou do vězení, které všechny tyto dispozitiv propojuje, pomocí nichž se snaží přetvořit delikventa, aby se mohl vrátit zpět do společnosti a žít v souladu s nimi. „*Platí zde přísná ekonomie, jejímž účelem je udržovat jedinečnou moc trestat tak nenápadnou, jak je to jen možné. Nic z této moci již napříště neodkazuje k dávným excesům moci panovníka, při nichž pomstil svůj majestát na těle mučených a popravovaných. Vězení pokračuje na těch, kteří mu byli svěřeni, v práci započaté jinde, prostřednictvím níž společnost jako celek stíhá každého skrze bezpočet disciplinárních mechanismů. Díky vězeňskému kontinuu se soudní instance vkrádá mezi všechny instituce, které kontrolují, transformují, napravují, vylepšují.*“⁷¹

⁷⁰ DELEUZE, Gilles. *Foucault*. Praha: Praha: Herrmann & synové, 1996. s. 58.

⁷¹ FOUCAULT, Michel. *Dohlížet a trestat: kniha o zrodu vězení*. 10. sv. Praha: Dauphin, 2000. s. 417.

2 Současná reflexe trestání z hlediska penologie

Jak již bylo zmíněno výše, instituce vězení vznikla z potřeby nalézt fungující strategii k ochraně společnosti před nežádoucími prvky, které ohrožují její samotný chod. Je nutné, aby se nějakým způsobem chránila a zajistila především přežití státu. Za pomoci disciplíny si vytvořila systém, v němž fungují obranné mechanismy. Dřívější společnost byla chráněna tradiční morálkou, kde fungoval abstraktní zákon. Prohřešil-li se někdo vůči němu, společnost ho vyhostila. Dnes tradiční morálka, stejně jako tradiční společnost, neexistuje, ale je nahrazena disciplinací společnosti, která funguje na stejném principu. Disciplína je v tomto smyslu pozitivním faktorem. Společnost se tím, že jedince disciplinuje, chrání. Pokud někdo poruší řád, jedná proti právu, dostává se do vězení, kde jsou mu znovu vštěpovány principy disciplíny a života ve společnosti. Otázkami, jak zacházet s vězňenými a otázkami trestu, který je jim uložen, se zabývá penologie, která je chápána, buď jako samostatná vědní disciplína, anebo jako součást oboru kriminologie.⁷²

2.1 Pojem penologie

Vědecký zájem o kriminalitu, a hlavně o osobu obviněného, spadá již do poloviny 18. století. Jako dva hlavní představitelé, kteří nejvíce ovlivnili otázku kriminologie a zacházení se zločinci, předkládá Jan Sochůrek ve svém díle „Úvod do penologie“ Cesare Beccariho a Cesare Lombrosu.⁷³ V. Černíková uvádí, že trestní zásady z díla C. Beccaria „Eseje o zločinech“ jsou dokonce platné do dnešní doby: „*trestní zákon omezuje svobodu jednotlivce, je proto třeba omezit dosah zákona; funkcí zákona je sloužit potřebám společnosti, nikoliv vynucovat morálku; důležitá je prevence, předcházení trestné činnosti v nejširším slova smyslu; trestní zákon musí vymezovat jak trestný čin, tak trest.*“⁷⁴ Pro

⁷² ČERNÍKOVÁ, V., SEDLÁČEK, V. *Základy penologie pro policisty*. 1. vyd. Praha: Policejní akademie České republiky, 2002. s. 8. ISBN 80-7251-104-1.

⁷³ SOCHŮREK, Jan. *Úvod do penologie*. 1. vyd. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2007. s. 14-15. ISBN 978-80-7372-287-6.

⁷⁴ Tamtéž, s. 48.

vývoj penologie jako samostatné vědy však byla důležitá, stejně jako pro mnoho dalších věd, zejména druhá polovina 19. století. Rozvíjely se právní i humanitní myšlenky, přírodní a společenské vědy. V této době působilo také mnoho významných myslitelů v oblasti práva, filosofie, sociologie a psychologie.⁷⁵ Je to doba znamenající rozvoj penologie jako vědní disciplíny. Vězeňství se stává specifickým odvětvím trestního, výkoného práva. Dochází k uzákonění trestných činů v trestních normách a řádech. Byly položeny základy trestního procesu.⁷⁶ Druhá polovina 19. století přináší vznik novodobé koncepce trestu a trestání.

Penologie je věda, která „...se zabývá trestem a trestáním a jejich účinky z hlediska volby adekvátního působení – zacházení s pachatelem trestného činu, aby nedocházelo k opakování jejich účinků.“⁷⁷ Věnuje se především fázi vykonávání uloženého trestu.⁷⁸ Předmět penologie jako vědy o trestu a jeho účincích lze chápat ve dvou pojetích: v užším a širším pojetí. V užším pojetí se penologie zabývá výkonem trestů a ochrannými opatřeními, v širším pojetí je rozšířena o alternativní způsoby výkonu trestů.⁷⁹ Dále se penologie, dle V. Černíkové, zabývá těmito následujícími aspekty:⁸⁰

- zkoumá účinky druhů trestů,
- zabývá se historií penologie a vývojem penologických koncepcí,
- zkoumá sociálně psychologické procesy, jevy, vztahy a zákonitosti, které vyvstanou v důsledku nastoupení trestu,
- zkoumá fyzickou a psychosociální realitu pachatele jako je například jeho zdravotní stav, vzdělanost, stáří, či sociální prostředí,

⁷⁵ ČERNÍKOVÁ, V., SEDLÁČEK, V. *Základy penologie pro policisty*. 1. vyd. Praha: Policejní akademie České republiky, 2002. s. 48.

⁷⁶ Tamtéž.

⁷⁷ Tamtéž, s. 7.

⁷⁸ Významný český forenzní psycholog Jan Neumann v rámci členění forenzní psychologie uváděl čtyři základní fáze, kterými se tato věda zabývá: 1. fáze vyšetřovací – pátrání po pachateli a jeho dopadení, vyšetřování a obvinění; 2. fáze rozhodovací – jednání před soudem a rozhodnutí o trestu; 3. fáze vykonávací – výkon uloženého trestu; 4. fáze reintegrační – problematika návratu do společnosti, postpenitenciární péče. SOCHŮREK, Jan. *Kapitoly z penologie I. díl: Úvod do teorie trestu a trestání*. 1. vyd. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2007. s. 11. ISBN 978-80-7372-203-6.

⁷⁹ ČERNÍKOVÁ, V., SEDLÁČEK, V. *Základy penologie pro policisty*. 1. vyd. Praha: Policejní akademie České republiky, 2002. s. 7.

⁸⁰ Tamtéž, s. 8.

- zkoumá přístupy, jak jednat s vězněným za účelem dosažení nejvyšší účinnosti trestu,
- zkoumá systém institucí a jejich funkcí při realizaci zákonného postihu,
- zabývá se hledáním alternativních postupů zacházení s pachatelem trestného činu; hledá ochranná opatření.

2.2 Penologie a některé další vědy

V penologii se klade důraz zejména na individuum. Cílem je co nejlépe poznat osobnost odsouzeného za účelem stanovení nejvíce vhodného programu zacházení s ním a jeho zařazení do konkrétního typu věznice. Penologie je interdisciplinární nauka⁸¹ a využívá poznatky z některých dalších věd, zejména se pak rozrůstá o penitenciární proces. „...tj. proces polepšení, nápravy, pozitivní změny chování, do penitenciární praxe vstupují společenské vědy zabývající se chováním člověka, jeho psychikou, aby se podílely na řešení problémů spojených s penitenciárním procesem.“⁸² Penologie spolupracuje hlavně s následujícími vědami:

Penitenciární pedagogika

Penitenciární pedagogika je disciplína, jež se zabývá specifickými výchovnými problémy, vyhotovuje metody, pomocí nichž by se daly tyto problémy zvládat, podílí se na naplňování výchovných a vzdělávacích funkcí trestu. Zabývá se vzděláváním a výchovou člověka ve výkonu trestu odnětí svobody. Penitenciární pedagogika si klade za úkol převychovat vězněné osoby dle cílů obecné pedagogiky. Snahou je změnit chování odsouzeného, které se neslučuje s hodnotami společnosti, odstranit jeho nežádoucí prvky v chování a docílit tak, aby se vězněný adaptoval na společenské normy. Penitenciární pedagogika se přizpůsobuje požadavkům každého jednotlivého člověka podle jeho potřeb

⁸¹ HENDRYCH, Dušan. *Právní slovník*. 3. vyd. Praha: C. H. Beck, 2009. s. 687. ISBN 978-80-7400-059-1.

⁸² ČERNÍKOVÁ, V., SEDLÁČEK, V. *Základy penologie pro policisty*. 1. vyd. Praha: Policejní akademie České republiky, 2002. s. 9.

z důvodu dosažení větší efektivnosti změn. Tyto cíle ovšem nelze zcela realizovat, jelikož jsou limitovány prostředím věznice a délkou trvání trestu.⁸³

Ve věznicích funguje také pracovní výchova, pomocí níž se rovněž působí na odsouzené. Dle J. Sochůrka je v současné době problémem nízká zaměstnanost vězňů, většina pracovního uplatnění je v rámci vnitřního chodu věznice. Pro osobnost vězně je přínosné, pokud je nějakým způsobem pěstována. Ve věznicích působí snaha vytvořit odsouzenému pozitivní vztah ke kultuře a vzdělávání. Vězněným se naskýtá možnost studovat ve výkonu trestu učební obory, střední a vysoké školy. Dále je u nich rozvíjena zájmová a kulturní činnost pomocí volnočasových aktivit.⁸⁴

Penitenciární psychologie

Penitenciární psychologie se ustanovila v rámci forenzní psychologie⁸⁵, jejíž je součástí. Jejím předmětem je psychologická stránka věznění odsouzených. U vězněného se zabývá „...jeho adaptací, prožíváním, psychologickými aspekty zacházení s vězněm včetně aplikace psychologických metod, penitenciární diagnostikou (zařazování odsouzených do skupin), vhodností pracovního zařazení vězně, expertizou pro posouzení možného podmíněného propuštění, interakcí vězeň – personál, psychologickým výběrem personálu apod. Nedílnou součástí snah penitenciární psychologie je i harm reduction – minimalizace negativních dopadů věznění na psychiku člověka.“⁸⁶ Vratislava Černíková uvádí ještě následující body, jimiž se penitenciární psychologie zabývá:⁸⁷

⁸³ SOCHŮREK, Jan. *Kapitoly z penologie I. díl: Úvod do teorie trestu a trestání*. 1. vyd. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2007. s. 40-41.

⁸⁴ Tamtéž, s. 43.

⁸⁵ Forenzní (soudní) psychologie se uplatňuje především v rámci soudního a vězeňského systému. Forenzní psychologové se zabývají studiem zločinnosti, psychologii pachatelů trestných činů, vypracovávají soudně-znalecké posudky. Důležitou součástí práce soudních znalců, kteří jsou jmenováni a evidováni krajskými soudy, je posouzení trestní zodpovědnosti pachatelů vzhledem k jejich možným psychickým poruchám. PLHÁKOVÁ, Alena. *Učebnice obecné psychologie*. 1. vyd. Praha: Academia, 2004, s. 31. ISBN 80-200-1086-6.

⁸⁶ SOCHŮREK, Jan. *Kapitoly z penologie I. díl: Úvod do teorie trestu a trestání*. 1. vyd. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2007. s. 44.

⁸⁷ ČERNÍKOVÁ, V., SEDLÁČEK, V. *Základy penologie pro policisty*. 1. vyd. Praha: Policejní akademie České republiky, 2002. s. 9-10.

- osobností trestance, zkoumá jeho individuální odlišnosti, vývoj jeho osobnosti, jeho kriminálního chování a odhadem jeho možného chování v budoucnosti; díky těmto znalostem se dá lépe stanovit program zacházení s delikventem,
- psychologickými problémy života ve vězení, vztahy mezi vězni, mezi vězni a personálem, problémem „*tzv. druhého života odsouzených*“⁸⁸,
- psychologickými hledisky působivosti výchovných metod, a zda jsou přiměřené požadovaným změnám chování,
- „*uplatňuje psychokorektivní působení na odsouzené.*“⁸⁹ Autorka tím má na mysli především skupinové poradenství, skupinovou psychoterapii, sociálně výchovkové metody apod.,
- změnami chování u vězňů, například když se vymyká řádu instituce, jako je napadení personálu nebo napadení spoluvězně,
- působení psychologa je důležité také pro zvolení vyhovující metody, jak zacházet s odsouzenými, na základě vypořizovaných jevů může dát podnět k volbě jiné metody, podílí se také na klasifikaci vězňů,
- v neposlední řadě má psycholog vliv na výběr zaměstnanců věznic, zabývá se především jejich psychologickou způsobilostí pro výkon povolání v takovémto prostředí.

Sociologie

Ve vězeňském prostředí sociologie zkoumá struktury a vývoj sociálních vztahů, které zde fungují, organizační struktury věznice, a také napomáhá předejít vzpourám či jiným možným sociálním konfliktům a nepokojům. Znalosti o odsouzených získávané sociologem jsou dále užitečné pro případné přearažení vězněného do jiné výchovné skupiny, jeho umístění na jiné pracoviště atd.⁹⁰

Sociální práce

Sociální práce je důležitá disciplína, jejímž úkolem je pomoci odsouzeným s jejich sociální situací. Přípravuje vězněné na propuštění na svobodu již v průběhu trestu a snaží se jim

⁸⁸ ČERNÍKOVÁ, V., SEDLÁČEK, V. *Základy penologie pro policisty*. 1. vyd. Praha: Policejní akademie České republiky, 2002. s. 10.

⁸⁹ Tamtéž, s. 10.

⁹⁰ Tamtéž, s. 11.

usnadnit následné začlenění do společnosti.⁹¹ Sociální práce dle Černíkové: „...*napomáhají svým působením jedinci k převzetí odpovědnosti za svoji budoucnost, za svůj život ve společnosti. Sociální práce obsahuje významné výchovné postupy k aktivizaci vlastních sil k řešení sociální situace jedince.*“⁹² Sociální pracovníci působí ve vězení a také v trestní justici (Probační a mediační služba⁹³).

Právo

Právo vymezuje, co je trestný čin a jaký za něj bude následovat trest. Úkolem penologie je zabývat se účinností trestů na pachatele trestného činu, dále jejich přiměřeností a efektivitou.⁹⁴

Proces zacházení s trestanci se stal mnohem komplexnější oproti dřívějším dobám. Penologie se tak rozšiřuje o výše zmíněné penitenciární vědy, které jí napomáhají stanovit, co nejadekvátnější postup při zacházení s odsouzenými a jejich převýchově.⁹⁵ Penologie tak pomáhá k naplnění účelu trestu, který je však velmi složitý a musí být doplněn i o fázi postpenitenciární, tedy fázi po propuštění vězně na svobodu. Tato fáze končí v momentu, kdy dojde k úplnému začlenění jedince zpět do společnosti. „*Za sociální reintegraci odsouzené osoby je považováno takové její opětné začlenění do společnosti, které obsahuje obnovení sociálních aktivit a vztahů, které dovolují plnit roli občana a mají příznivý vliv na jeho sociální vývoj a vztah ke společnosti.*“⁹⁶

⁹¹ SOCHŮREK, Jan. *Kapitoly z penologie I. díl: Úvod do teorie trestu a trestání*. 1. vyd. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2007. s. 46.

⁹² ČERNÍKOVÁ, V., SEDLÁČEK, V. *Základy penologie pro policisty*. 1. vyd. Praha: Policejní akademie České republiky, 2002. s. 12.

⁹³ *Probační a mediační služba usiluje o zprostředkování účinného a společensky prospěšného řešení konfliktů spojených s trestnou činností a současně organizuje a zajišťuje efektivní a důstojný výkon alternativních trestů a opatření s důrazem na zájmy poškozených, ochranu komunity a prevenci kriminality*. PMSCR [online]. [cit. 2011-05-31]. Dostupné z WWW: <<https://www.pmscr.cz/o-pms/>>.

⁹⁴ SOCHŮREK, Jan. *Kapitoly z penologie I. díl: Úvod do teorie trestu a trestání*. 1. vyd. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2007. s. 46.

⁹⁵ VSCR [online]. [cit. 2011-05-19]. Dostupné z WWW: <<http://www.vscr.cz/veznice-pankrac-26/vykon-vezenstvi-652/programy-zachazeni-5752>>.

⁹⁶ ČERNÍKOVÁ, V., SEDLÁČEK, V. *Základy penologie pro policisty*. 1. vyd. Praha: Policejní akademie České republiky, 2002. s. 12.

2.3 Funkce a cíle trestu

V soudobém pojetí z hlediska penologie má trest spolu s odměnou výchovný úkol, kdy se jedná o napravení pachatele trestného činu. Dále společnost užívá trestu jako ochranného prostředku před jedinci, jejichž chování nějakým způsobem porušuje pravidla, normy v dané společnosti. Trestem si pojišťuje dodržování svých pravidel. Dle J. Sochůrky trest plní především funkci informační, kdy informuje o špatnosti chování; dále pak motivuje ke zlepšení chování; a v neposlední řadě je jeho úkolem prevence před tím, co vedlo ke spáchání trestného činu. Trest také zahrnuje odplatu a pro pachatele by měl být rizikem, že bude dopaden a odsouzen.⁹⁷

2.3.1 Teorie trestů

Účelem trestání je, jak je uvedeno výše, převýchova pachatele a hlavně ochrana společnosti před delikventy. Existuje několik teorií funkcí trestání. V současné praxi se jednotlivé teorie prolínají, obsahují veškeré pozitivní prvky každé z teorií. J. Sochůrek ve své práci uvádí následující teorie dle díla F. Adlera a kol. „Criminology“:

1. Retribuční teorie (teorie odplaty)

Pachatel spáchal nějaký zločin a přirozeně za něj musí následovat trest. Podle této teorie by trest měl plnit funkci odplaty, „msty“, za provedený čin, měl by být vyměřen přesně podle spáchaného zločinu a má odpovídat závažnosti zločinu.⁹⁸

„Dle striktně pojaté retribuční teorie je tedy nepřípustné uložit mírnější trest, než odpovídá závažnosti spáchaného trestného činu, byť by i takový mírnější trest lépe vedl k nápravě pachatele...“⁹⁹

⁹⁷ SOCHŮREK, Jan. *Kapitoly z penologie I. díl: Úvod do teorie trestu a trestání*. 1. vyd. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2007. s. 18.

⁹⁸ ADLER, Freda et. al. *Criminology*. New York: McGraw-Hill, 1991. 535 s. ISBN 0-07-000411-0. in SOCHŮREK, Jan. *Kapitoly z penologie I. díl: Úvod do teorie trestu a trestání*. 1. vyd. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2007. s. 20.

⁹⁹ LATA, Jan. *Účel a smysl trestu*. 1. vyd. Praha: LexisNexis, 2007. s. 34. ISBN 978-80-86920-24-5.

2. Teorie odstrašení

Účelem této teorie je odrazení pachatele od dalšího nežádoucího chování pro společnost, a také má za úkol odstrašit potenciální pachatele. Základem je obava z následků, jež nastanou po vykonání zločinu. Na každého však působí odstrašující podmínky individuálně.¹⁰⁰

3. Nápravná (rehabilitační) teorie

Je-li spáchán nějaký trestný čin, je to známka toho, že pachatel má špatný vztah k obecně sdíleným hodnotám. Nápravné teorie se zaměřují na změnu narušeného postoje delikventa a jeho odvrácení od možnosti recidivy.¹⁰¹

4. Eliminační (vylučovací) teorie

Účelem trestu u této teorie je izolace odsouzeného na kratší či delší dobu od ostatní společnosti. Eliminační teorie je používána zejména u pachatelů, na něž nezabrala žádná z předchozích teorií, v rámci jejich výkonu vazby se nepodařil naplnit výchovný účel trestu a nevyskytuje se sebemenší možnost na účinnou resocializaci. Ve vylučovací teorii se uplatňuje trest odnětí svobody, v extrémních situacích i trest smrti.¹⁰²

5. Restituční (kompenzační) teorie

Tato teorie klade důraz na kompenzaci újmy, jež byla způsobena oběti trestného činu. Cílem trestu je uspokojení zájmů poškozeného. Restituční teorie je významným prvkem trestu pro ochranu společnosti.¹⁰³

6. Smíšené teorie

Smíšenými teoriemi nazýváme přístupy, v nichž se nalézají různé prvky výše popisovaných teorií. Mnoho států uplatňuje jejich principy v odlišných

¹⁰⁰ SOCHŮREK, Jan. *Kapitoly z penologie I. díl: Úvod do teorie trestu a trestání*. 1. vyd. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2007. s. 21.

¹⁰¹ LATA, Jan. *Účel a smysl trestu*. 1. vyd. Praha: LexisNexis, 2007. s. 26.

¹⁰² SOCHŮREK, Jan. *Kapitoly z penologie I. díl: Úvod do teorie trestu a trestání*. 1. vyd. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2007. s. 21.

¹⁰³ Tamtéž, s. 22.

kombinacích.¹⁰⁴ K situaci v České republice J. Sochůrek uvádí: „*Ve vymezení účelu trestu podle ustanovení § 23 našeho trestního zákona můžeme rozpoznat prvky teorie eliminační (chránit společnost a zabránit pachateli v trestné činnosti), teorie rehabilitační (výchova pachatele, aby vedl řádný život) i teorie odstrašení.*“¹⁰⁵

2.4 Mezinárodní pravidla pro současný trestní systém

Pro přístup k odsouzeným existují dokumenty, z nichž vychází jakýsi standard věznic. Jsou jimi Standardní minimální pravidla OSN pro zacházení s vězněnými a Evropská vězeňská pravidla.¹⁰⁶ Jedná se o daný souhrn předpisů, jimiž se musí řídit každá vězeňská instituce členských států OSN a Evropské unie při zacházení s odsouzenými. Jejich snahou je zobecnit a sjednotit chod věznic a postoj k jednotlivým trestancům, kdy jde především o respektování důstojnosti vězňů a potlačení možné diskriminace. V České republice tvoří základní právní normu pro zacházení s odsouzenými.¹⁰⁷

Standardní minimální pravidla OSN pro zacházení s vězněnými (dále jen Standardní pravidla) obsahují obecné zásady o chodu, řízení a režimu věznic a o zacházení s vězni v nich umístěných. Standardní pravidla napomáhají k respektování základních lidských práv. Je v nich vyjádřena také potřeba nutnosti respektovat jednotlivá náboženská vyznání. Jsou podnětem ke zlepšení vězeňského systému a zacházení s trestanci. Dále se v nich pojednává o pravidlech zacházení se zvláštními kategoriemi vězňů, jako jsou například odsouzení s duševní chorobou.¹⁰⁸

Evropská vězeňská pravidla (dále jen EVP) jsou přetvořenou formou Standardních pravidel. Jejich účelem je, aby byl odsouzený pojmán jako člověk a byla zachována jeho lidská důstojnost přesto, že spáchal trestný čin. Vězeňské správy mají dle EVP jednat

¹⁰⁴ SOCHŮREK, Jan. *Kapitoly z penologie I. díl: Úvod do teorie trestu a trestání*. 1. vyd. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2007. s. 22.

¹⁰⁵ Tamtéž.

¹⁰⁶ SOCHŮREK, Jan. *Úvod do penologie*. 1. vyd. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2007. s. 18-19.

¹⁰⁷ ČERNÍKOVÁ, V., SEDLÁČEK, V. *Základy penologie pro policisty*. 1. vyd. Praha: Policejní akademie České republiky, 2002. s. 76.

¹⁰⁸ Tamtéž, s. 30-31.

lidsky a prospěšně, a v neposlední řadě klást důraz na roli personálu, a také na moderní koncepci řízení. EVP obsahují základní principy, dle nichž se musí se všemi uvězněnými osobami nakládat tak, aby byla uznávána základní lidská práva; život za zdmi věznice se musí podobat pozitivním hlediskům svobodného života; v průběhu výkonu trestu odnětí svobody musí být rozvíjeny takové postoje a schopnosti vězněného tak, aby byl po propuštění způsobilý začlenit se zpět do společnosti; důležitá je spolupráce se sociálními službami a občanskými sdruženími; vězeňští pracovníci musí mít vhodné vzdělání i pracovní podmínky, aby jejich péče o odsouzené mohla být na vysoké úrovni; kontrola vězeňských institucí nesmí spadat pod vězeňskou správu.¹⁰⁹ EVP deklarují humánní zacházení s odsouzeným, přesto však musí být toto zacházení přísné, soustavné a především odborné.¹¹⁰

2.5 Trest odnětí svobody

Výkon trestu odnětí svobody může být dle Vyhlášky ministra spravedlnosti č. 345/1999 Sb., kterou se vydává Řád trestu odnětí svobody, proveden pouze na základě „pravomocného a vykonatelného rozhodnutí soudu a nařízení výkonu trestu, popřípadě na jejich základě vydané výzvy soudu k nastoupení výkonu trestu anebo příkazu soudu k dodání odsouzeného do výkonu trestu.“¹¹¹ Samotná právní úprava výkonu trestu odnětí svobody je dána zákonem č. 169/199 Sb. o výkonu trestu odnětí svobody.¹¹² Výkon trestu je realizován ve věznicích. Čím nebezpečnější vězni jsou umístěni uvnitř budovy, tím důkladnější je stavebně-technické zabezpečení objektu a přísnější dozor. Věznice se dělí do 4 typů dle způsobu intenzity a přísnosti dohledu:

¹⁰⁹ SOCHŮREK, Jan. *Úvod do penologie*. 1. vyd. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2007. s. 19.

¹¹⁰ ČERNÍKOVÁ, V., SEDLÁČEK, V. *Základy penologie pro policisty*. 1. vyd. Praha: Policejní akademie České republiky, 2002. s. 76.

¹¹¹ § 3 odst. 1 vyhlášky ministerstva spravedlnosti č. 345/1999 Sb.

¹¹² SOCHŮREK, Jan. *Kapitoly z penologie II. díl: Teorie a praxe zacházení s vězněnými*. 1. vyd. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2007. s. 37. ISBN 978-80-7372-204-3.

Věznice typu A – s dohledem

V tomto typu věznice se mohou trestanci pohybovat bez omezení a nejčastěji pracují mimo budovu vězení. Po pracovní době se účastní volnočasových aktivit, také mimo instituci vězení, za doprovodu vychovatele či jiného odborného pracovníka. Odsouzeným ve vězení s dohledem je umožněno za dobré chování požádat ředitele o dočasné propuštění za účelem návštěvy až na 24 hodin, a to jednou týdně.¹¹³

Věznice typu B – s dozorem

Pohyb vězněných ve věznici s dozorem je již pod kontrolou zaměstnanců vězeňské služby. Pracovní nasazení vězňů z tohoto typu se také uskutečňuje mimo prostory budovy vězení, avšak nad nimi je již vykonáván dozor určeným zaměstnancem v jednohodinovém intervalu. Po skončení pracovní doby mohou také navštěvovat kulturní a společenské aktivity mimo areál vězení, při nichž je vždy přítomen zaměstnanec vězeňské služby. Návštěvy se odehrávají většinou bez dozoru, při velmi dobrém chování mají vězni možnost požádat ředitele o opuštění věznice na 24 hodin jednou za měsíc.¹¹⁴

Věznice typu C – s ostrahou

Tento typ věznice již vyžaduje organizovaný pohyb a to jedině pod dohledem zaměstnance vězení. Pracovní činnost vězňů se odehrává na pracovištích uvnitř budovy. Návštěvy vězněných jsou pod dozorem a uskutečňují se v místnostech speciálně za tím účelem zřízených. I odsouzeným umístěným ve vězení s ostrahou je umožněno za dobré chování, jako odměna, opuštění prostor věznice za cílem návštěvy na 24 hodin, ale maximálně jednou za dva měsíce.¹¹⁵

Věznice typu D – se zvýšenou ostrahou

Pohyb vězňů je organizovaný a výhradně vždy pod dozorem vězeňské služby. Odsouzení pracují uvnitř věznice střeženi zaměstnanci vězení anebo ve svých celách. Není jim povolen volný pohyb a jejich návštěvy se konají jedině pod dohledem.¹¹⁶

¹¹³ VSCR [online]. [cit. 2011-05-19]. Dostupné z WWW:

<<http://www.vscr.cz/veznice-pankrac-26/vykon-vezenstvi-652/vykon-trestu-odneti-svobody-5746>>.

¹¹⁴ Tamtéž.

¹¹⁵ Tamtéž.

¹¹⁶ Tamtéž.

Podle typu věznice, do kterého je odsouzený zařazen, je vybrán režim zacházení s ním. Kromě posledního typu věznice, jsou trestanci zapojováni do výchovných, kulturních a jiných volnočasových činností a zároveň s tím jsou zapojováni do různých programů, které jim mají za úkol napomoci k úspěšnému znovuzачlenění do společnosti. Režim je upravován v závislosti na dobrém či špatném chování vězně. *„Jedním z hlavních cílů resocializačních aktivit je dosáhnout výrazných, zásadních, kladných a pozorovatelných změn v morální a sociální orientaci odsouzeného pro život na svobodě, jinými slovy, dosáhnout odklonu odsouzeného od kriminálních deformací a připravit jej pro neproblémový a perspektivní život.“*¹¹⁷

Pokud je u odsouzeného vidět, že se snaží změnit své chování, spolupracuje s odborníky ve vězení, je nutné ho v jeho snažení podpořit úpravou individuálního režimu. Jsou mu uděleny různé kázeňské odměny, jako je například umožnění větší volnosti pohybu mimo věznici, důvěra personálu při svěřením práce odsouzenému, či jiná zmírnění režimového zacházení, ovšem v souladu se zákonem. Dokonce je možné přesunout odsouzeného do věznice s mírnějším typem dohledu. Tyto odměny působí jako motivace vězněných osob k lepšímu chování, čím lepší chování, tím více výhod. A naopak za špatné chování následují kázeňské tresty.

Bezesporu nejvýznamnější odměnou pro odsouzené je podmíněné propuštění. Pro vychovatele je ukazatelem správnosti programu zacházení s vězni. Je to úspěšné zakončení všech výchovných a resocializačních snah penitenciárních pracovníků. Pro odsouzeného je propuštění v jistém smyslu formou zkoušky, kdy je po určitou dobu sledováno jeho chování, jež musí být naprosto bezproblémové.¹¹⁸

¹¹⁷ ČERNÍKOVÁ, V., SEDLÁČEK, V. *Základy penologie pro policisty*. 1. vyd. Praha: Policejní akademie České republiky, 2002. s. 83.

¹¹⁸ Tamtéž, s. 83-84.

2.5.1 Práva a povinnosti

V průběhu historie se stále více požadovala humanizace trestů, které jsou odsouzeným udělovány. V souvislosti s tím mají, v dnešním pojetí trestání, osoby odsouzené k výkonu trestu odnětí svobody svá práva, ale samozřejmě také povinnosti, které musí plnit. J. Sochůrek cituje následující práva a povinnosti, dle díla V. Černíkové „Sociální ochrana“:

- „*právo na uspokojování základních sociálních potřeb a poskytování zdravotní péče*
- *právo na udržování nebo případné rozšiřování sociálních vztahů.*“¹¹⁹; pod toto právo spadá nakupování potravin a věcí k osobní potřebě, právo přijmout návštěvu, balíček, příjem peněz, právo na uspokojení kulturních aktivit, na služby duchovního a ostatních specializovaných pracovníků (pedagog, psycholog), a hlavně právo na ochranu jejich práv. V dnešní době je umožněn vězňům telefonický kontakt s blízkými osobami, ovšem jejich hovory jsou monitorovány, vyjma hovorů s obhájcem¹²⁰,
- „*povinnost podrobit se některým omezujícím opatřením.*“¹²¹; jsou jim odebrána některá práva a svobody. Jedná se o zásah do jejich soukromí, svobodu pohybu, zachování listovního tajemství; odsouzení si sami nemohou zvolit své povolání, nesmí se sdružovat ve spolcích atd.¹²²

Vězni mají také další povinnosti, které se týkají dodržení interního řádu věznice. J. Sochůrek uvádí tyto povinnosti:

- „*plnit příkazy zaměstnanců VS,*
- *dodržovat stanovený pořádek a kázeň,*
- *plnit úkoly z programu zacházení,*
- *dodržovat zásady slušného chování ve vztahu ke všem osobám, které potká,*
- *podrobit se osobním prohlídám,*

¹¹⁹ SOCHŮREK, Jan. *Kapitoly z penologie II. díl: Teorie a praxe zacházení s vězněnými*. 1. vyd. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2007. s. 43.

¹²⁰ SOCHŮREK, Jan. *Úvod do penologie*. 1. vyd. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2007. s. 41.

¹²¹ SOCHŮREK, Jan. *Kapitoly z penologie II. díl: Teorie a praxe zacházení s vězněnými*. 1. vyd. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2007. s. 43.

¹²² Tamtéž, s. 43.

- umožnit prohlídky svých osobních věcí,
- nesmí navazovat nedovolené styky s osobami v rozporu se zákonem,
- pronášet, vyrábět a přechovávat nedovolené předměty, zejména ty, které by mohly sloužit k útěku nebo útoku na jiné osoby,
- hrát hazardní hry,
- tetovat sebe nebo jiné,
- sebepoškozovat se, provokovat nekázně apod.¹²³

2.5.2 Programy zacházení

Program zacházení je důležitý pro uskutečňování resocializace odsouzených. Na jeho vypracování se podílejí odborníci z oborů: pedagogiky, psychologie, vychovatelství, sociální práce a lékařství. Na základě poznatků získaných o jedinci vypracovávají a přizpůsobují individuálně program podle potřeb každého. Obsahem programu jsou pracovní, vzdělávací, terapeutické a také zájmové činnosti. Odsouzení mají možnost si program zvolit. Pokud tak neučiní, je jim přidělen minimální program, který byl vypracován na základě vnitřního řádu ve vězení.¹²⁴ Tyto programy jsou poté vyhodnocovány, aby se zjistily případné změny, jichž bylo dosaženo. Programy zacházení jsou tvořeny z následujících aktivit:¹²⁵

- pracovní aktivity
- vzdělávací činnosti (dokončení studia či pokračování ve vyšších stupních)
- kulturní, sportovní a jiné zájmové činnosti pro volný čas
- programy, jež pomáhají k osvojení sociálních dovedností
- programy zaměřující se na zvládnutí konfliktních situací
- „sociálně právní poradenství“,¹²⁶ jež pomáhá při řešení sociálních problémů
- programy zahrnují také vycházky anebo přerušování trestu
- předpisy, které se týkají režimu (kázeň, hygiena, práva, atd.)

¹²³ SOCHŮREK, Jan. *Úvod do penologie*. 1. vyd. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2007. s. 42.

¹²⁴ SOCHŮREK, Jan. *Kapitoly z penologie II. díl: Teorie a praxe zacházení s vězněnými*. 1. vyd. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2007. s. 44.

¹²⁵ Tamtéž, s. 45.

¹²⁶ Tamtéž.

- činnosti, které se zaměřují na práci s odsouzenými: „*pedagogické, psychologické a terapeutické metody*.“¹²⁷

2.6 Polidštěný trest

Současný stav trestu má především výchovný charakter, kdy se jedná o snahu odklonit delikventy od kriminální kariéry, kterou nastoupili, a účinně je resocializovat. Touto strategií se společnost chrání před nežádoucími prvky, jež ji ohrožují a vymykají se kontrole. Posílá je do vězení, kde jsou pod mnohem důkladnějším dozorem a vládne zde přísnější disciplína. Jak je popsáno výše, podoba trestu prošla mnoha změnami. Do procesu zacházení s vězňenými vstupují penitenciární vědy, které pomáhají uzpůsobit program zacházení s odsouzenými přesně podle specifických požadavků každého jednotlivého člověka. Byly uzavřeny mezinárodní úmluvy, podle nichž se mají věznice řídit a tvoří minimální standard pro zacházení s vězni. Výše popsané prvky pomáhají také k větší humanizaci trestů. Společnost deklaruje, že pomáhá lidem, když jim vštěpuje zpět principy morálky, zařazuje je do programů převýchovy, zabývá se jejich individuálními stavy a zařizuje odbornou pomoc, snaží se jim za přispění mnoha vědních oborů usnadnit návrat zpět.

Když si v tomto bodě připomeneme Michela Foucaulta, nabízí se otázka, jestli se za vší tou humanizací a polidšťováním trestu neskrývá jen účinnější strategie, jak ovládat jedince ve společnosti. Duše, na níž se ve věznici působí, je dokonalým nástrojem politické ekonomie moci. Vězeňská instituce používá taktiky pro zvládání deviantů, činí je součástí disciplinovaného řádu, kde budou poslouchat. Lidé ve vězení se ocitají pod mnohem větším drobnohledem, kde se musí více snažit, jelikož s dobrým chováním přichází větší odměna.

¹²⁷ SOCHŮREK, Jan. *Kapitoly z penologie II. díl: Teorie a praxe zacházení s vězňenými*. 1. vyd. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2007. s. 45.

Půjdeme-li ještě dál, naskýtají se k promyšlení otázky, zda to, co Michel Foucault viděl z hlediska analýzy trestu (disciplína, která vytváří poslušná těla, pomocí ovládání detailů těla a času; neustálý dohled; sankce za porušení norem a zkouška, propojující dohled a normalizaci) nenacházíme ve všech institucionálních podobách. V celém společenském těle působí disciplinace jedinců. V zásadě se jedná o to vynaložit co nejmenší možné úsilí ke kontrole co největší oblasti. Je nám poskytována péče ze strany státu. Je možnost se zamyslet i nad tím, zda jde skutečně o zájem systému o jednotlivé lidi anebo je to spíše zájem systému o své sebezachování a distribuci vlastních hodnot.

Závěr

Cílem bakalářské práce bylo rozebrání teoretické a praktické roviny trestu a dohledu od historie po současnost, primárně z pohledu Michela Foucaulta. Historicko-filosofické zkoumání fenoménu moci ukázalo na dvě roviny, které existují jako pohledy na způsob trestání. První rovina se zaměřuje na tělesnou stránku pachatele, jehož tělo je vnímáno jako předmět, na kterém se vykonává pomsta vladaře za porušení zákona a tím pádem i za protivení se panovníkově vůli. Takto pojaté tělo mohlo být v nejzazších případech mučením zlikvidováno v rámci veřejně uspořádaného ceremoniálu popravy. Moc byla absolutně v rukou panovníka a jeho nejbližších spolupracovníků. Jednalo se o taktiku obrany společnosti před ohrožením, kdy se pomocí divadelního představení dávala okázale najevo neomezená moc panovníka. Měla za úkol zastrašit případné další pachatele a dohlížet na dodržování pravidel. Postupem času se však ukázal tento způsob uplatňování moci a dohledu jako velmi neefektivní. Bylo třeba vynaložit značné finanční náklady na zorganizování celého představení. Dalším negativním projevem byl nedostatečný dohled. Pokud nebyl zločinec dopaden, nebyl vykonán ani rozsudek, tudíž pachatelé žili v představě, že zločin provedou daleko lepším způsobem a nebude je možno dopadnout. Z těchto důvodů bylo nutné nalézt naprosto odlišnou strategii, jež by byla efektivnější ve svých účincích.

Další část práce je proto zaměřena na druhou rovinu pohledu na trest, kde se moc z rukou panovníka přesouvá na společenské tělo, které k udržení poslušných lidí používá disciplínu a vytvořilo si tak systém, v němž fungují obranné mechanismy. V tomto smyslu je disciplína pozitivní faktor, chráníci společnost před nebezpečím. Změnil se také charakter trestu, kdy je hlavním cílem trestních represí duše delikventa. Trest se přesunul z pole viditelnosti mimo pohled veřejnosti, odehrává se za zdmi věznice. Reformátoři 18. století požadovali humánnější tresty. Jedinec je od nynějška trestán tak, že jej disciplinovaným způsobem začleníme zpět do společnosti a bude znovu součástí kontrolního systému. K tomu využívá vězení panoptikálního systému, kdy k zajištění jeho fungování stačí jeden člověk, který mnohdy nemusí být ani přítomen, jelikož se jedná o vytvoření permanentního dohledu v duši a odsouzený neví, zda je viděn, či nikoliv. Je mu tak vytvořen permanentní

dohled v duši a on sám napomáhá k zajištění fungování tohoto způsobu dohledu. Disciplína je typem moci, jelikož pomáhá utvářet pořádek v nepřehledném množství těl. Lidé jsou evidováni a jsou zapisovány poznatky o nich, díky čemuž se objektem kontroly a ovládání stává dopodrobna popsáný člověk.

Druhá část práce je podrobněji zaměřena na současný stav trestání z pohledu penologie jako vědy o trestu a účincích trestání na odsouzeného. Je rozebírán současný systém trestů, který je zacílen na ochranu společnosti a převýchovu pachatele. Dále pak pojednává o různých aspektech a některých vědních disciplínách prostupujících do současného systému trestu, a které jsou důležité pro uzpůsobení trestu každému jednotlivci podle jeho specifických potřeb a napomáhají tak k účinné resocializaci odsouzeného. Jedná se o současnou taktiku moci, která využívá poznatků z různých věd a přispívá tak mimo jiné i k větší humanizaci trestů.

Poslední bod druhé kapitoly je věnován současnému charakteru trestu za připomenutí Michela Foucaulta. Za veškerou humanizaci trestu se také dá najít snaha společnosti o dokonalejší podrobení lidí dohledu. Dojde-li k porušení zákona, ocitají se ve vězení pod daleko striktnějším dohledem. Jedná se o dokonale promyšlenou strategii, kdy za dobré chování následuje odměna. Disciplínu ale nalézáme v celé společnosti. Spolu s Michele Foucaultem můžeme hovořit o státu jako o pastýři. Jedná se o velmi efektivní způsob kontroly. Stát funguje jako pastýř, který pečuje o své stádo oveček, jímž jsou občané. Tak jako se pastýř stará o jednotlivé ovečky a zároveň celé stádo, stará se i stát o své jednotlivé občany a zároveň všechny najednou. K zajištění správného chodu má stát svůj aparát, jímž je policie. Policie není prvkem násilí, nýbrž se jedná o její úlohy ochrany a dozoru nad životem svých občanů, je to moc zajišťující ochranu a bezpečí.¹²⁸ Stát je pastýřem, který chce dohlížet, co nejefektivněji na své ovečky. Díky Michelu Foucaultovi a jeho analýze moci, kterou jsem přiblížila, se naskytá možnost otázky, zda se stát stará o své občany kvůli nim anebo je to spíše tak, že si zajišťuje své vlastní přežití a v rámci toho využívá disciplíny, kdy občany udržuje v poslušnosti.

¹²⁸ KRÁMSKÝ, David. *O povaze humanitních věd: k etickým a metodologickým východiskům humanitně vědního poznávání*. 1. vyd. Liberec: Bor, 2008. s. 42-43.

Použité zdroje

Odborná literatura

- 1) ČERNÍKOVÁ, V., SEDLÁČEK, V. *Základy penologie pro policisty*. 1. vyd. Praha: Policejní akademie České republiky, 2002. 148 s. ISBN 80-7251-104-1 (brož.).
- 2) DELEUZE, Gilles. *Foucault*. Praha: Herrmann & synové, 1996. 191 s. ISBN neuvedeno.
- 3) FOUCAULT, Michel. *Dohlížet a trestat: kniha o zrodu vězení*. 10. sv. Praha: Dauphin, 2000. 427 s. ISBN 80-86019-96-9 (brož.).
- 4) FOUCAULT, Michel. *Myšlení vnějšku*. Praha: Herrmann & synové, 1996. 303 s. ISBN neuvedeno.
- 5) HENDRYCH, Dušan et. al. *Právníký slovník*. 3. podstatně rozš. vyd. Praha: C. H. Beck, 2009. 1459 s. ISBN 978-80-7400-059-1 (váz.).
- 6) KRÁMSKÝ, David. *O povaze humanitních věd: k etickým a metodologickým východiskům humanitněvědního poznávání*. 1. vyd. Liberec: Bor, 2008. 172 s. ISBN 978-80-86807-75-1 (váz.).
- 7) LATA, Jan. *Účel a smysl trestu*. 1. vyd. Praha: LexisNexis, 2007. 114 s. ISBN 978-80-86920-24-5 (brož.).
- 8) MONESTIER, Martin. *Historie trestu smrti: dějiny a techniky hrdelního trestu od počátků po současnost*. 1. vyd. Praha: Rybka Publishers: Knižní klub, 1998. 405 s. ISBN 80-86182-05-3.
- 9) PLHÁKOVÁ, Alena. *Učebnice obecné psychologie*. 1. vyd. Praha: Academia, 2004. 472 s. 80-200-1086-6 (váz.).

- 10) SOCHŮREK, Jan. *Kapitoly z penologie I. díl: Úvod do teorie trestu a trestání*. 1. vyd. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2007. 57 s. ISBN 978-80-7372-203-6 (brož.).
- 11) SOCHŮREK, Jan. *Kapitoly z penologie II. díl: Teorie a praxe zacházení s vězněnými*. 1. vyd. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2007. 77 s. ISBN 978-80-7372-204-3.
- 12) SOCHŮREK, Jan. *Úvod do penologie*. 1. vyd. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2007. 80 s. ISBN 978-80-7372-287-6 (brož.).
- 13) ŠINDELÁŘ, Vladimír. *Cesta na popravistiště*. 1. vyd. Praha: Baronet, 1997. 291 s. ISBN 80-7214-045-0.
- 14) WALLER, Martin. *Absolutní trest*. 1. vyd. Ostrava: Domino, 2006. 407 s. ISBN 80-7303-310-0 (váz.).

Internetové zdroje

- 1) *lovecpokladu* [online]. [cit. 2011-05-04]. Dostupné z WWW: <<http://www.lovecpokladu.cz/home/muceni-ve-stredoveku-4091>>.
- 2) *PMSCR* [online]. [cit. 2011-05-31]. Dostupné z WWW: <<https://www.pmscr.cz/o-pms/>>.
- 3) *VSCR* [online]. [cit. 2011-05-19]. Dostupné z WWW: <<http://www.vscr.cz/veznice-pankrac-26/vykon-vezenstvi-652/programy-zachazeni-5752>>